

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

HOKAND HANLIĞI(1710-1876)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Füsun KARA

HAZIRLAYAN

Bünyamin SEL

2011

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

HOKAND HANLIĞI (1710-1876)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Füsun KARA

HAZIRLAYAN

Bünyamin SEL

Jürimiz, ... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve ..... sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek lisans Tezi
HOKAND HANLIĞI (1710-1876)****Bünyamin SEL****Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Genel Türk Tarihi Bilim Dalı
ELAZIĞ – 2011, Sayfa: IIV+39**

1710 tarihinde Buhara Hanlığından ayrılarak kurulmuş olan Hokand Hanlığı, Özbeklerin Ming kabilesinden Şahrubey tarafından Fergana Vadisinde bağımsızlığını ilan etmiştir. 1740 yılında Hokand, Hanlığın merkezi olmuştur. Fergana önemli bir ziraat bölgesidir. Hokand Hanlığında 19.yüzyılın başlarından itibaren zirai üretimi arttırmak amacıyla büyük sulama kanalları inşa edilmiştir. Pamuk en önde gelen endüstri

1710 tarihinde Buhara Hanlığından ayrılarak kurulmuş olan Hokand Hanlığı, Özbeklerin Ming kabilesinden Şahrubey tarafından Fergana Vadisinde bağımsızlığını ilan etmiştir. 1740 yılında Hokand, Hanlığın merkezi olmuştur. Fergana önemli bir ziraat bölgesidir. Hokand Hanlığında 19.yüzyılın başlarından itibaren zirai üretimi arttırmak amacıyla büyük sulama kanalları inşa edilmiştir. Pamuk en önde gelen endüstri ürünüdür. Hanlığın tüm şehir ve köylerinde zanaatçılar önemli bir yer arz etmekte idi. Hokand'ın gelişmesinde büyük ipek yolunun rolü büyük olmuştur. Hokand Hanları 18. Yüzyılın ortalarından itibaren vadideki askeri ve siyasi gücünü iyileştirmek için ticaret yolları üzerinde etkili bir kontrol sistemi kurmuşlardır. Hokand Hanlığı Rusya, Çin, Hindistan ve Buhara ve Kaşgar ile ticari ilişkilerde bulunmuştur. Hokand Hanlığında altın, gümüş ve bakır sikkeler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hokand Hanlığı, Ziraat, Zanaatçılık, Ticaret, Rusya, Fergana Vadisi, Pamuk.

SUMMARY

Master Thesis

Kokand Khanate

The University Of Firat

The Institute Of Social Science

The Department Of General Turkish History

ELAZIĞ – 2011, Page: IIV+39

The khanate of Kokand was established in 1710 when the Shaybanid emir Shahrukh of the Minglar Uzbeks declared independence from the Khanate of Bukhara establishing a principality in the Fergana Valley. In 1740 it became the capital of the Kokand Khanate. Ferghana was mainly agricultural region.

From the early nineteenth century, the construction of major irrigation channels throughout the valley progressively increased, agricultural production in Khanate of Kokand. Cotton was pre-eminent among industrial crops. Handicrafts were a feature of all towns and villages in the khanate. The Great Silk Road had played a major role in the development of the Kokand. Middle of the eighteenth century, the Khans of Khoqand recognized that establishing control over the trade routes was the most effective way to improve their military and political position in the valley. The Khanate of Kokand had commercial relationship with Russia, China, India, Bukhara and Kasgar. Gold, silver and copper coins were all used in the monetary system of the Kokand Khanate

Key Words: The Khanate of Kokand, Agriculture, Handicrafts, Trade, Russia, Ferghana Valley.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
SUMMARY	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR.....	VII
KONU VE KAYNAKLAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİSTAN SİYASİ VE COĞRAFİ DURUMU

1.1. Türkistan Kavramı	4
1.2. Türkistan'ın Coğrafi ve Siyasî Sınırları	4
1.3. Türkistan Hanlıkları	5
1.3.1. Buhara Hanlığı	5
1.3.2. Hive (Harezm) Hanlığı	7
1.4. Hokand Hanlığının Kuruluşu ve Gelişme Dönemi	9
1.4.1. Hanlığın Kurucusu Şahrüh ve Oğulları	9
1.4.2. Alim Han	12
1.4.3. Ömer Han	14
1.4.4. Muhammed Alihan	15

İKİNCİ BÖLÜM

2. HOKAND HANLIĞININ SONA ERDİRİLMESİ

2.1. Hüdayar Han Ve Rusya'nın İstilasına Karşı Halk Hareketleri.....	19
2.2. Türkistan Genel Valiliğinin Oluşturulması	22
2.3. Hokand Hanlığının Sona Ermesi	23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HOKAND HANLIĞININ İDARİ VE İKTİSADİ YAPISI

3.1. Devlet Yönetimi ve Ordu	27
3.2. Ziraat	28

3.3. Zanaatçılık	29
3.4. Ticaret.....	31
3.5. Vergi.....	35
3.6. Kültürel Yapı	37
SONUÇ	39
KAYNAKLAR	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ÖZGEÇMİŞ	44

ÖNSÖZ

XV. yüzyılın ortalarından itibaren Orta Asya'da merkezi idareler yerini irili ufaklı birçok hanlığa bırakmıştır. Bu hanlıkların ortaya çıkması, Orta Asya tarihinde yeni bir döneme işaret etmektedir.

Aynı soydan gelen bu insanların ayrı ayrı siyasi birliklere bölünmeleri bu topraklara göz dikmiş olan Rusya'nın ekmeğine yağ sürmüştür. Bu bağlamda, Fergana Vadisinde kurulmuş olan Hokand Hanlığını ve o dönemin siyasi ve iktisadi yapısını tez konusu olarak seçtik. Sınırlı da olsa tezimizi hazırlarken bir dönemin tarihi şartlarını ve gelişmelerini sınırlı da olsa ortaya koymaya çalıştık.

Bu vesileyle konunun seçilmesinden tamamlanmasına kadar geçen süre zarfında yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Füsün KARA'ya teşekkürlerimi ifade etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca Kırgızca ve Rusça eserlerin tercümesini yapan Zarifa Yusupova hanımefendiye de teşekkür ederim.

Bünyamin SEL

ELAZIĞ-2011

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı Geçen Eser
a.g.m. : Adı Geçen Makale
bkz. : Bakınız
C. : Cilt
C.A. : Central Asia
İ.A. : İslam Ansiklopedisi
T.D.T.D. : Türk Dünyası Tarih Dergisi
T.K. : Türk Kültürü

KONU VE KAYNAKLAR

Hokand Hanlığı (1710-1876) konulu çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Tezimizin giriş bölümünde Hokand Hanlığının kurulmuş olduğu Fergana Vadisinin stratejik önemi ve Hokand Hanlarının kökeni hakkında rivayet edilen Altın Beşik efsanesini izah etmeye çalıştık. Birinci bölümde Hokand Hanlığının kuruluş dönemi ve gelişme çağları hususunu siyasi boyutları ile değerlendirmeye çalıştık. İkinci bölümde Hudayar Han dönemi ve Hokand Hanlığı içerisinde ortaya çıkan isyanlar ve Hanlığın Rusya tarafından işgali hususunu ele aldık. Araştırmamızın üçüncü ve son bölümünde ise Hokand Hanlığının idari ve iktisadi yapısını ayrıntılı bir şekilde inceledik.

Konunun planından da anlaşılacağı üzere genel bir çerçevede ele aldığımız çalışma ülkemizde yapılan bu tür araştırmaların azlığı ve incelediğimiz dönemin dili açısından birçok eksikliklere yol açtı. Gerek Özbekistan'da gerekse batıda bağımsızlık yıllarına kadar belli başlı bir çalışmanın yapılmamış olması da araştırmamız da büyük bir dezavantaj teşkil etmiştir.

Çalıştığımız dönemi kapsayan Hokand Hanlığı tarihi ile ilgili en fazla istifade ettiğimiz kaynak olarak gösterebileceğimiz Haydarbek Nazirbekoviç Bababekov tarafından yazılan Hokand Tarihi isimli eserden, Türkiye'de Prof. Dr. Üçler Bulduk hocanın Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi isimli çalışmasından, Özbek tarihçi Hamid Ziyayev'in, Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele kitabından geniş ölçüde faydalandık. Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele adlı eser, konu itibarı ile Hanlıklar Dönemi'nde Türkistan coğrafyasının genel durumunu ortaya koymakla birlikte hanlıkların kendi aralarındaki ve Çarlık Rusya'sı ile olan ilişkilerine resmi belgeler ve tarihi kaynaklara dayanarak açıklık getirmektedir.

Batılı araştırmacılardan, Scott C. Levi, *The Ferghana Valley at the Crossroads of World History: The Rise of Khoqand, 1709-1822*, Svat Soucek, *A History of Inner Asia*, Cambridge, 2000; I.J. Newby, *The Empire and the Khanate a Political History of Qing Relations with Khoqand c. 1760-1860*, Leiden: Brill, 2005. Çalışmalarından istifade ettik.

Dipnotlarda, adları Kiril alfabesiyle verilen Özbekçe ve Kırgızca kaynaklar günümüz Latin harfli Özbek ve Kırgız alfabesi ile; Rusça eserler ise, transkripsiyon alfabesi ile verilmiştir.

GİRİŞ

Hokand Hanlığının kurulduğu coğrafi alan Fergana Vadisi jeo-politik özelliği, su kaynakları ve tarıma elverişli toprakları ile tarihte ve günümüzde Orta Asya coğrafyasının en önemli bölgelerinden biri olma özelliğini korumuştur. Dört tarafı dağlarla çevrili olan bu saha, dış istilalara karşı doğal bir set oluşturduğu için Orta Asya'da ilk çağlardan itibaren medeni bir vaha olarak kalmıştır.

Bu vahayı ellerinde bulunduranlar siyasi iktisadi bakımdan güç kazandıkları gibi Asya jeopolitiğinde de söz sahibi olmuşlardır. Bu nedenle sahip olduğu küçük fakat verimli toprakları sebebiyle ilk çağlardan günümüze kadar Fergana Vadisi önemini hiç yitirmemiştir.

Tanrı Dağları, Alay ve Pamir dağ silsileleri ile çevrili olan vadinin batısı dar bir şerit ile Maveräünnehir coğrafyasına bağlanır. Bölgenin tarihi kaynaklarda yedi önemli yerleşim yeri olduğu bilinmektedir: Andican, Oş, Merginan, İsfara, Hocend, Ahsi ve Kasan.

İlk devirlerde var olan Kuba gibi bazı yerler eski önemini yitirip yok olurken, hanlığa ve bölgeye ismini veren Hokand ve Fergana gibi şehirler ise daha yakın dönemlerde kurulmuştur. İlk çağlarda ekonomik gelişmesinde önemli bir rol oynayan sulama kanalları Fergana'nın nehir uygarlığı olarak anılmasına neden olmuştur. Bu verimli topraklarda yer alan topluluklarda ekonomik ve sosyal yapılanma içerisinde iki esas grupta toplanmaktaydı: yerleşikler ve göçerler. Fergana Vadisindeki yerleşik ve göçer gruplar kendilerini ait hissettikleri etnik ve siyasi yapılar içerisinde hakimiyet mücadelelerine katılmışlardır. XVI. Yüzyılda Şibani geleneğini temsil eden Özbek boyları Timur ahfadından Babür ile böyle bir mücadele sürdürmüşlerdir. Benzer bir mücadele 18. Yüzyıl başlarında kurulan Hokand Hanlığında da devam ede gelmiştir. Fergana Vadisi Orta Asya'nın diğer yerlerine nazaran dış tehditlere karşı daha korunaklı olması sebebiyle bazen bu boylar için sınımlanacak bir bölge olmuştur.

Hokand Hanlarının ortaya çıkış hadisesi Altın beşik efsanesi ile izah edildiği için burada bu efsane hakkında kısa bir bilgi vermeyi uygun bulduk.

Altın Beşik

Muhammed Şibani Han'ın 1510 yılında ölümü üzerine Timurilerden Ömer Şeyh'in oğlu Babür Kabil'den Semerkand'a geri dönmüştü. 1511 yılında Ubeydullah Han ile mücadeleye girişen Babür, Özbek kabileler karşısında Fergana'yı savunmak zorunda kalır. Ancak baskılara daha fazla dayanamayarak 1512 yılında Fergana'yı terk etmeye karar verir. Ubeydullah han karşısındaki bozgunun ardından Babür, oğlu ve iki hanımı ile birlikte Alay Dağlarını aşarak Hindistan'a yönelir. Göçer Özbek kabileleri Semerkand'ın güneyine uzanan yolları ellerinde tutmaktaydılar. Babür Hocend ve Kanı badem'den geçerken, karısı Seydafak bir erkek çocuk doğurdu. Babür, düşmanları tarafından izlendiği endişesiyle yeni doğan çocuğunu kıymetli eşyalar ve "altın beşik" iyle beraber yolda bırakmak zorunda kalmıştı. Tarih-i Şahrui'de bu nedenden dolayı Hokand Hanları "altın beşik" olarak adlandırılır. Efsanevi anlatıma göre Tirgav, Cıkat ve Saray köylüleri yeni doğmuş çocuğa sahip çıkarlar. Tirgavlular bu çocuğa Altın beşik adını verip büyütürlerken, Cıkatlılar çocuğun örtülerini, saraylılar da beşiğini alırlar. Diğer bir görüşe göre Özbek Ming boyundan bir kadın çocuğa bakmakla mükellef kılınmış, çocuk büyüdüğü zaman onu dört farklı kabileden hanım ile evlendirmişlerdir. Bu hanımlar Kırgız, Kıpçak, Cüz ve Ming boylarına mensup imişler. Hikayelerde ortak olan unsur ise Tirgavlular veya Mingler başta olmak üzere diğer boylar, geleceklerini bu çocukta gördükleri için ona sahip çıkmışlardır. Dolayısıyla aslında bu rivayetlerin altında yatan gerçek, henüz HokandHanlığının temelleri atılırken, hanlığın göçer unsurların desteğinde oluşan, Buhara'dan farklı bir geleneğe oturduğu ve Ming hanedanının meşrulaştırılması gayretinin bir işaretidir.

Ming kabilesi Şibani Abdullah han zamanında (1583-1598) Tobol ve İrtiş yöresindeki eski yurtlarını terk ederek Fergana'ya göç etmişlerdir. Şibani hakimiyetinin 17. Yüzyıla girerken ortadan kalkmasının ardından Çadak'ta bulunan hocalar Fergana'da hakimiyetlerini kurmuşlardı. Dolayısıyla bilinen tarihe göre Mingler'in Altın Beşik'i himaye ettiklerine dair rivayetler Fergana'ya gelişlerinden önceki tarihe tekabül etmektedir. Ancak "Hocaların" bölgeye hakim oldukları ve Buhara Özbeklerine karşı Fergana'da Altın Beşik ve neslini himaye ettikleri tarihi bir vakıdır.

Aksı'da Ming boyunun lideri olarak yaşayan Altın Beşik, bu boydan evlendiği bir hanımdan olma, Tengircar/Tanrıyar isminde bir erkek çocuğa sahipti. Hoca

Mağzum-ı azamın akrabası Hoca Nizam adlı birine teslim ederek onun yanında yetişmesini sağlamıştı. Babası öldükten sonra Tengircar hocaların da yardımıyla Fergana'ya Bey oldu. Tengircar öldükten sonra onun soyundan kişiler Ferganada Bey oldular. Bunlar, Yar Muhammed, Ebulkasım, Ubeydullah, Şahruh ve Rüstem isimlerini taşıyorlardı. Tengircar'ın soyundan gelenler Fergana'da sadece Mergilan'da ağırlıklarını hissettirmekteydiler. Diğer bölgelerde ise hocalar güçlü idiler. Ancak Tengircar soyunun gittikçe güçlenmesinin Fergana'daki nüfuzlarını kaybetme endişesi duymalarına neden olan hocalar, onları Aksı'dan çıkmaya zorladılar. Rüstem Bey geride iki oğul bırakmıştı: Pasil Atalık ve Aşirkul. Aşirkul'un oğlu Şahruh gittikçe güç kazandı ve neticede 1709 yılında Hokand Hanlığını kurdu.

Çadak Hocaları hala Buhara Özbekleri ile mücadele halinde olduklarından Şahruh'a destek vermişlerdi. Ancak Şahruh devletini kurduktan sonra Çadak hocalarının bölgedeki nüfuzunu kırmaya yönelik bir politika takip etti. Ming boyundan bir kızla evlenmek için düzenlediği törende verdiği emirle kendisi için tehdit unsuru olabilecek misafirlerini öldürttü. Ani bir hamle ile Nemengan'ı ele geçirerek gücünü arttırdı. Hocalara karşı Minglerin dışında Kırgızlarla da ittifak kurma amacını taşıyan Şahruh'un, kızını Hocend hakimi Aktobo ile evlendirildiği söylenir¹.

---

¹Üçler Bulduk, Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi, Ankara,2006, s.7-16.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİSTAN SİYASİ VE COĞRAFİ DURUMU

1.1. Türkistan Kavramı

“Türk ili” anlamına gelen “Türkistan”, İran kaynaklarına göre Horosan’daki “Mezdûran” geçidi ve Kûhzar Mescid Dağları’nın kuzey tarafına efsânevi çağlardan beri verilen addır². Sâsâniler ve ilk dönem İslâm Devletleri çağından başlayarak “Türkistan” adı Maverâünnehir (şimdiki Özbekistan)’in doğusundaki dağlık dağlara ve kuzeyindeki ülkelere, bil hassa Doğu Türkistan ile şimdiki Kırgızistan ve Kazakistan ülkelerine verişmiştir. Türkistan, Avrupa-Asya kıtasının bulunduğu merkezin batısında, merkezi bir kısımda büyük bir alanı işgal eden, eskiden beri Turan veya Türkistan denilen memlekettir ki, bu da genel olarak “Türklerin Yurdu” anlamına gelmektedir.

1.2. Türkistan’ın Coğrafi ve Siyasî Sınırları

Bugün Orta Asya diye tanıtılan ve Türklerin tarihinde önemli bir yeri olan Türkistan’ın coğrafi sınırlarını şöyle çizebiliriz: Batıda Hazar Denizi ile Horasan Dağları, güneyde Hindikuş ve Küh-i Sefid Dağları, kuzeyde Kazakistan bozkırlarının şimal sınırları arasında kalan bölgedir. Bu kadar geniş mesafede olan ülkenin Afganistan sınırları içinde olan Afgan Türkistanı ve İran’ın Astarâbâd ve Dengiz vilayetlerinden ibaret olan İran Türkistanı sayılmadığı halde mesafesi 5.340.066 km²’dir. Tarih ve etnografya yönünden tamamıyla bir Türk bölgesi olan Türkistan, bugün Rusya ve Çin arasında taksim edilmiş durumdadır. Çin işgali altında kalan ve 1.503.563 km²’yi bulan kısmına “Doğu Türkistan”, Rus işgali altında kalan ve 3.836.503 km²’yi bulan kısmına da “Batı Türkistan” denilmektedir. XIX. Asrın ikinci yarısında gerçekleşen Rus işgali döneminde, bu bölgenin 1.979.816 km²’lik bölümü Türkistan Umumi Valiliği teşkil eden vilayetlerle eski Buhara ve Hive Hanlıklara, 1.856.687 km²’lik bölümü ise Rusya idaresi bölümünün de sahra vilayetleri denilen Kazakistan’a aittir³.

Bütün bu açıklamalar çerçevesinde Türkistan kavramı veya sınırlarını, en genel ve kabul gören anlamıyla Türk Dünyası olarak ifade edebiliriz. Bu açıklamalara rağmen, tarih boyunca Türkistan adıyla bir devlet veya hanlık kurulmadığı halde, Orta Asya’nın büyük bir bölümünü oluşturan ve eski çağlardan bu yana Türklerin ana yurdu

² W. Barthold, “Türkistan”, İA., C. XII/II, MEB, İstanbul, 1988, s. 140-142

³ A. Zeki Velidi Tayan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul, 1981, s.1.

olarak kabul edilen coğrafyaya Türkistan denilmiştir. Bu geniş coğrafyayı tanımlarken Türkistan kelimesinin yanında, “Orta Asya, İç Asya, Turan, Türkili, Sovyet Türkistan'ı, Afganistan Türkistan'ı, Doğu Türkistan” gibi pek çok kelime kullanılmaktadır. Bu kavram çeşitliliğinin sebeplerinden birisinin, bu coğrafyada Rusya ve Çin'in takip ettiği politika ve bu coğrafyaya yönelik bakışları sonucunda verdikleri isimlerin olduğunu görmekteyiz. Bölgenin Rusya ve Çin istilasından sonra, kararlı bir şekilde Ruslaştırma, asimilasyon ve Türk boylarını ayrı bir millet göstererek aralarındaki tarihi, kültürel bağları koparmak gibi uygulamaların sonucunda “Türk, Türkistan” gibi kelimeler her türlü yazışmalardan çıkarılmıştır.

1.3. Türkistan Hanlıkları

Hokand Hanlığı, tezimizin temel mevzusu olduğundan Hanlığın tarihini diğer bölümlerde açıklayacağız. Bu bölümde ise konumuzun daha da vuzuha kavuşması amacıyla Batı Türkistan'da bulunan Hokand dışındaki diğer iki hanlığın tarihçesi kısaca ifade edilecektir.

1.3.1. Buhara Hanlığı

Özbeklerin parçalanması sonrasında XV. Asrın ilk yıllarında bağımsızlığını ilan eden Buhara Hanlığı, Türkistan'daki hanlıkların en eskisi ve en köklü olanı konumundadır. Zarafşan Irmağının aşağı havzasındaki büyük vahada 1500'lü yıllardan itibaren hüküm süren Buhara Hanlığı Özbeklerin devamı mahiyetindedir.

Şeybani Han (1490-1512), XV. yüzyıl sonlarında Deşt-i Kıpçak'taki düşmanlarından kurtulup Buhara'daki Nakşibendi Şeyhlerinden Cemaleddin ile Mansur'dan İslami konularda bilgiler edindi. Böylece Özbekler ile Nakşibendiler arasında dostluk kurulmuş oldu. 1500 yılı yaz mevsiminde Buhara, Şeybani Han kumandasındaki Özbekler tarafından ele geçirildi. Daha sonra Şeybani Han, Babür karşısında mağlup olunca Buhara Özbek hakimiyetinden çıktı (1510). Ancak iki yıl sonra Şeybani Han'ın yeğeni Ubeydullah Han tarafından tekrar alındı. Buhara Hanlığı, 1512-1539 yılları arasında hüküm süren Abdullah Han dönemlerinde siyasi ve kültürel bir merkez olarak çok fazla işlev gördü.

Pek çok Türk devletinde olduğu gibi Özbeklerde de devlet, hanların ortak mülkü olarak kabul edilmiş asrın sonlarına kadar bu uygulama devam etmiş ve Buhara Hanlığı,

ailelerin hakimiyetinde idare edilmiştir. Buhara'nın Mangıt hanedanı 1953 tarihinde saltanattı ele geçirdikten sonra, saltanatı ve nüfuzu müddetince iç huzuru temin edemediği gibi, komşu devletler Hive, Hokanal ve Afganistan ile de iyi münasebetler kuramamıştır⁴.

Mangıt hanedanının kurucusu Muhammed Rahim Atalık'ın (1753-1757) vefatından sonra halefi Daniyel'in (1758-85) zamanında, Daniyel'in Davlat isimindeki bir İranlı köleyi Divan Beyi olarak tayin etmesiyle Buhara Emirliğinde kargaşa baş göstermiştir. Davlat devlet gelirlerini dilediği gibi kullandığı için hazine boşalmıştı. Alimlerin hoşnutsuzluğuna sebep olan bu durum idi. Bu durumdan memnun olmayanların başında Şeyh Safer bulunuyordu. Bu huzursuzluk dalgasına, Daniyel'in oğlu her ikisinin de iktidarına son vermeye muvaffak oldular ve 1785'te Şah Murad Masum'u tahta geçirdiler. Şah Murat (1785-1800) medrese tedrisatının etkili bir teşvikçisi olarak tanınmıştır. Saltanat zamanında Buhara'da, 30.000'den fazla talebe vardı. Merv ve Belh'i de kendi saltanat bölgesine bağlamaya muvaffak olduktan sonra, yerine onun vasıflarını üzerinde toplanmış oğlu Emir Said Haydar (1801-1826) geçti. Haydar Şah adil ve ilim sahibi bir hükümdardı. 1817 yılında Buhara'dan ayrılarak Harezmi Hanlığı (Hive)'nin hakimiyetine giren Merv bölgesi sebebiyle Hive Hanlığı ile başlayan mücadelede, Hive Hanı Muhammed Rahim Han'ın hücumunu durdurmak zorunda kaldı ve ayrılıkçı Şehr-i Sebz Beyine karşı çarpışmaları idare etti. Ayrıca, Kıtay-Kıpçak boyunun Şehr-i Sebz'deki ayaklanmasına karşı seferde bulundu.

Emir Said Haydar, bütün bu ayaklanmalardan başarı ile çıktıktan sonra oğlu Hüseyin'i tahta geçirme kararını aldı. Ancak bu kararına karşı çıkan diğer oğullarından karşı hükümdar, Nasrullah başında bulunduğu ordusu ile Buhara'ya yürüdü ve 70 günlük kuşatma sonrasında şehri işgal etti⁵.

Nasrullah (1826-1861) gaddarlığı ile tanınmış birisi idi. 1842 yılında, silahlı kuvvetlerin başında başkenti Kokand'ı işgal ederek Hokand Hanı Muhammed Ali Han idam ettirdi. Nasrullah'ın saltanatı zamanında Belh, Maymana, Andhay, Kunduz, Amu-Deryanın sol kıyısındaki beyler bana karşı çıkarak harekete geçtiler. Yapılan mücadeleler sonrasında 1859'dan Afgan Türkistan'ı denilen toprakları işgal ettiler. Nasrullah'ın yerine, babasından farklı olmayan ve 1861'den 1885'e kadar saltanat süren

⁴ Ramazan Şeşen, "Buhara" DİA, C.VI, İstanbul 1992, s. 363-367.

⁵ Baymirza Hayit, Türkistan Rusya ile Çin arasında, İstanbul 1978, s.30-32.

tek oğlu Muzaffer (1861-1885) geçti. Emir Muzaffer 1865’de, Taşken’tin Ruslar tarafından işgali sonucunda yaşadığı acı olayların ve faciaların şahidi oldu. Kokand Hanlığı, Taşkent için, Rusya ile kanlı bir mücadeleye tutuşmuş olduğu bir zamanda, Emir Muzaffer ordusunun başında hanlığın başkenti Kokand’ı vurarak işgal etti ve farkında olmadan Ruslara yardım etti. Ayrıca, Hokand Hanlığı’nın Rusya’ya karşı direnme gücünü kırmaya teşebbüs etti. Bu durum sonucunda Rus ordusu karşısında tutunamayan Hokand kuvvetleri geri çekilerek Rusya tarafından işgale maruz kaldı. Ruslar, Hokand Hanlığını “Türkistan Umumi Valiliğe” bağladıktan sonra Buhara’nın işgali için tüm hazırlıkları tamamlayınca 1868 tarihinde Buhara’ya doğru harekete geçtiler⁶.

Yapılan savaşlarda çok ağır kayıplar verilerekten geri çekilmek zorunda kalındı. Bütün bu yenilgiler sonrasında Buhara Emiri çok ağır maddelerle donatılmış Haziran 1868 tarihli antlaşmayı kabul etmek zorunda kaldı⁷. Böylece Türkistan hanlıklarının varlıklarını müstakil olarak devam ettirdikleri Hokand Hanlığından sonra, Buhara Hanlığı da Ruslar tarafından işgal edilmiş ve Rus vassalı hanlık haline gelmiş oluyordu.

1.3.2. Hive (Harezmi) Hanlığı

XVIII. asırda Rus ve Batı Avrupa kaynaklarında “Hive Hanlığı” diye adı geçen Harezmi Hanlığı, Harizm bölgesinde kurulmuştur. Hive Hanlığı, Rus yayılmasından önce Türkistan’ın en güçlü ve medeni hanlıklarından birisi idi. Hive Hanlığı, Timurlular ve Özbekler idaresinde pek çok defa bağımsızlığını kaybetmiştir. Harezmi, 1505’e kadar Tümurlu Hüseyin Baykara’nın nüfuzu altında iken, Şeybani Han bu tarihte, Harezmin başkenti Ürgenci fethederek Harezmi Hanlığı’nın bir parçası haline getirdi. Şeybani Han’ın ölümünden sonra İran Şahı İsmail Harezmi işgal etti⁸.

İdareleri altındaki Özbek kabileleriyle 1511’de Harezmi ele geçiren, Yadiğar Han’ın oğullarından İlbars ve Balbars Hanlar, hanedanın kuruculardır. 1511’de İran şahına karşı ayaklanan Harezmi Özbekleri, Harezmi ele geçiren İlbars’ı (1511-1521), Vezir şehrinde kendilerine Han olarak seçtiler. Bundan sonra Ürgenç ve Hive hanları

⁶ Mehmet Saray, “Buhara Özbek Hanlığı” Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri Kitabı, C. II, s.597.

⁷ Mehmet Alpangu, “Türkistan Hanlıkları. Buhara Özbek Hanlığı”, Türkler Ansiklopedisi, C. VII, Ankara, 2002, s.558-560.

⁸ Zeki Velidi Togan, “Harezmi”, İA, C.VII, MEB, İstanbul, 1993, s.240.

İlbars'ın Hanlığını tanıdılar. 1593'te Buhara'lı II. Abdullah Han, Harezmi fethedip hanlığa son verse de 1598'de Hive, tekrar bağımsızlığını kazandı⁹.

XVII. asrın başlarında Harezmi Hanlığının toprakları Amu Derya'nın aşağı mecrasında Horosan ve Mangışlak'a kadar uzanan bölgede meydana gelmekte idi. Takriben 1615'te Hive, Harezmin başkenti oldu. XVIII. yüzyılın ortalarında Hive Hanlığı, içteki taht kavgaları ile uğraşırken, 1740 yılında İranlı Nadir Şah, Harezme saldırdı. Harezmi Hanı İlbars (1728-1740), saldırılara karşı koymaya çalışsa da buna muvaffak olamadı ve Hive 1747'ye kadar İran hakimiyetinde kaldı.

1763'te Timur-Gazi Han'ın öldürülmesinden sonra Mahgıt, Kıpçak ve Kongırat boyları arasında saltanat kavgası başladı. Hive, Rusya'nın 1873'teki askeri ileri hareketinden önce, kabileler arasındaki taht mücadelelerinin sebep olduğu iç huzursuzlukları bertaraf etmekle meşguldü¹⁰. Bu çekişme ve huzursuzluklardan sonra Kongırat boyu galip çıktı ve 1790 tarihinden itibaren Kongırat hanedanı devri başladı. Bu hanedan 1873'e kadar kendi başına; 1873'den 1920'ye kadar da Rusların himayesi altında, Hive Hanlığının kabilesini belirledi¹¹.

Ruslar Orta Asya istilasında kendilerine en büyük rakip olarak Hive Hanlığını görüyorlardı. Ayrıca Hive'ye doğusundan ve batısından ulaşmak için uzunca bir çölü aşmak gerekiyordu. Ülke, kuzeyden güçlü mevzilerle çevrilmişti. Rusların önceki işgal teşebbüsleri bu sebeplerle başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ancak Hokand ve Buhara'nın işgalinden sonra Ruslar, Hiveyi de almak için harekete geçtiler. 1873 yılında Hive Hanlığı da Hokand ve Buhara Hanlığı gibi Rusların işgaline uğradı ve Batı Türkistan tamamıyla "Türkistan Genel Valiliğine" bağlanmış oldu.

Hanlıkla devlet sistemi Buhara'dan pek farklı değildir. Han, sınırsız bir yetki ile devleti yönetmiştir. Ondaki sonraki en nüfuzlu makam vezir ya da kuş beyi kabul edilmiş, vergilerin toplanması ve genel olarak hanın bütün emirlerinin yerine getirilmesi ile ilgilenmiştir.

⁹ Mehmet Saray, "Hive Hanlığı", DİA, c. XVIII, İstanbul, 1998, s. 167-170.

¹⁰ Baymirza Hayit, a.g.e., s. 27-30.

¹¹ Feridun Tekin, "Hive Hanlığı", Türkler Ansiklopedisi, C. VIII, Ankara, 2002, s. 635-636.

1.4. Hokand Hanlığının Kuruluşu ve Gelişme Dönemi

1.4.1. Hanlığın Kurucusu Şahruh ve Oğulları

Timurlular zamanında Sultan Ebu Said Fergana'yı Ömer Şeyh Mirza'ya soyurgal olarak vermişti. Ömer Şeyh Mirza'nın Fergana vilayetinde iktidarda bulunduğu ilk yıllarda bu vilayete bağlı sekiz kent bulunmaktaydı: Endican, Aksu, Kasan, Uş, Kanıbadam, İsfera, Mergilan ve Hocent'ti. Fergana'yı yöneten beyin ikametgahı Aksu'da bulunuyordu. Bununla birlikte devlet görevlilerinin toprakları Endican'ın etrafındaydı. Endican bu devrede oldukça önemli bir merkez olarak bilinmekteydi.

Türkistan'da Timuroğullarının devlet idaresi içinde büyük bir rol oynayan soyurgal sistemi, merkezi otoriteden ayrı güçler oluşmasına imkan sağlamış, sonunda da ülke ekonomisi büyük ölçüde tahribata uğramıştır. Fergana'da Ömer Şeyh Mirza'da bu karışıklıkları büyük çaba göstermesine rağmen düzeltmemiştir. Ömer'in Şeyh Mirza'nın ölümünden sonra Endican tahtını ele geçirmesiyle kanlı savaşlar meydana gelmişti.

1494'de bir kısım emirlerin de desteğini alan Babür Fergana'da tahta çıktı. Fergana'daki durumunu kuvvetlendirdikten sonra Babür, diğer bölgelere doğru akınlara başlamış, ancak etrafındaki emirler onun yokluğunda bir takım faaliyetlere girişerek zaman zaman Fergana'da hâkim duruma gelmişlerdi. Maveraünnehir'in Özbeklerin eline geçmesinden ve Babür'ün önce Afganistan'a sonra da Hindistan'a gitmesi sebebiyle Fergana bu bağımsız halini bir süre sonra kaybetti¹².

Tam bağımsızlık yönünde önderliği gerçekleştiren Çust ve Namangan arasında Kuzey Fergana'da bir bölge olan Çadak'ın hocalarıydı. Doğu Türkistan'da marjinal örneklerini gördüğümüz hocaların iktidarı bu defa Fergana'da da görülmekteydi. Bir müddet sonra bu yönetim Taşkent'i de ele geçirdi. Bu durum yaklaşık olarak Fergana'da 1710 yılına kadar sürdü.

¹²Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları" Türkler, C.8, Ankara,2002, s.572.

1710 tarihinde Buhara Hanlığından ayrılarak kurulmuş olan hanlık Özbeklerin Ming boyundan Şahrubey tarafından kurulmuştur¹³. Nemengan, Kanbadem, Merginan, ve İsfara ile bu yerlerin etrafı yeni hanlığın sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Şahrub yaklaşık 12 yıl beylik sürmüştür. Abdurrahim Bik, Abdülkerim Bik ve Şadibek adlarında üç oğlu vardı. Babasının yerine Abdurrahim Bik geçmiş ve o da on iki yıl hüküm sürmüştür¹⁴. Babasının ölümüne kadar Abdurrahim Hocendhakimi Akboto tarafından gözetilmiştir. Ancak Akboto, Şahrub'un ölümünden sonra Abdurrahim'in Hocend'in bir kısmında hakim. Bu sırada Şahrub sağ idi ve ikisi arasında bir barış tesis etmek istiyordu. Ancak o öldükten sonra Abdurrahim 1721'de babasının yerine geçti. Akboto'ya karşı düşmanlığını sürdürdü ve nihayet 1725'te onu, iki oğlu ile birlikte öldürttü. Hokand Hanlığına katıldı. Daha sonra Abdurrahim, Öre-töbe, Andican, Semerkand ve Kette- Kurganı ele geçirdi. Bu zaferler Hokand devletinin askeri gücünden ziyade bu bölgelerdeki iç çekişmelerden kaynaklanmaktaydı. Nitekim Abdülkerimbey buhara hanlığına karşı mücadele veren Keneges kabilesinden Hakim Bi'nin kız kardeşi Ayçüçük ile evlenerek bir dizi siyasi anlaşma imzaladı¹⁵.

Abdurrahimbey'in ölümünden sonra yerine kardeşi Abdülkerimbey geçmiştir. Fergana Vadisi Abdülkerimbey (1734-1747) devrinde daha da gelişmiştir¹⁶. Bu devirde Hokand'da yeni bir karargah, yeni bir saray, medrese ve başka binalar kurulmuştur. Bu dönemden itibaren Hokand şehri en güzel günlerini yaşamaya başlamıştır. Başkent duvarlarla çevrilmiştir. Bu duvarın İsfara, Katagan, Margılan, Taşkent ve Haydarbek adlarında kapıları vardı. Bazı bilgilere göre ,

1740 yılından itibaren Hokand başkent olarak iyice şekillenmiş ve resmileştirilmiştir. İşte bu zamanlardan başlayarak, daha sonraları Hokand Hanlığı adını alan müstakil devlet güçlenmiştir¹⁷. Hokand hakkındaki bilgilere X. Yüzyıla ait Arap yazarların coğrafya eserlerinde de rastlanmaktadır. Hokand şehrinin ününün

¹³ Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya İle Çin Arasında*, Ankara, 1975, s.33; D. Saparaliev, *Vzaimootnoşeniya Kirgizov s Narodami Tsentralnoy Azii s Rossiei v XVIII v*, Bişkek, 1995, s.46-52; E. Konukçu, "Hokan Hanlığı" *DİA*, C.18, İstanbul, 1998, s.214; V. Barthold, "Fergana Vadisi" *İA*, C.4, s.558-565.

¹⁴ Scott C. Levi, "The Ferghana Valley at the Crossroads of World History: The Rise of Khoqand, 1709-1822" *Journal of Global History* (2007) 2, London, 2007, s.212.

¹⁵ Üçler Bulduk, a.g.e., s.18.

¹⁶ Svat Soucek, *A History of Inner Asia*, Cambridge, 2000, s.189.

¹⁷ D. Saparaliev, a.g.e., s. 48.

zamanımıza kadar gelişi ve kuruluşu ile ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır.Şehirleşme sürecinden önce burada Tunguzların çoğunlukta olduğu ve onlara da o dönemde (hok) lar ve yerleşme manasında (kon) sözlerinin birleşmesinden Hokand kelimesinin ortaya çıktığı rivayet edilmektedir yani Tunguzların mekanı anlamına gelmektedir¹⁸ Abdülkerim bey Kalmuklarla çarpışmak zorunda kaldı. 1760'ta Kalmuklar, Kasan'ı işgal etti. Fakat Hokand muharebesini kaybettiler. Kalmukların yerine Çinliler geçtiler. Hanlık, kısa bir zaman sonra Çin'in nüfuzu altına girdi.

Bu hanlığın kendi varlığını tam olarak hissettirmesi ise İrdene(Erdene) bey (1740-1769) zamanında olmuştur¹⁹. Fergana onun zamanında komşuları ile ilişkiler ve ittifaklar içinde bulunmuştur. Erdana'nın hanlığına karşı çıkan Kırgız beyleri Erdana'nın ağabeyi Bababek'i desteklemişlerdir. Bir müddet Doğu Türkistan'da Kalmukların Ferganaya sokulmamasında etkili olmuştu. Ayrıca 1758 yılında Erdana, Hacı Bi önderliğindeki Adegine kabilesinden bir askeri birlik kurmuş ve bu birlik Kubat Bekin ardından Doğu Türkistan'a gönderilmişti. Çin İmparatorluğuna karşı savaşan Yunus Hocaya katılan bu birlikler Çin ordusundan binlerce kişiyi öldürmüştür. Bu saldırı Çinlilerin Orta Asya'daki muhtemel yayılışına bir set çekti. Ancak Çinliler Doğu Türkistan'ı bu süre zarfında istila etmişlerdi. Erdene, Çin yayılmasına karşı Afganistan hanı Ahmed Şah Durani ve diğer hanlıklarla ittifak kurmaya çalışmışsa da bunda başarı sağlayamamıştır²⁰. Artık sınırdaş olduğu Çin ile iyi geçinmek durumunda kalan Hokand, kurduğu diplomatik ilişkilerle bir anlamda onların hakimiyetini de tanımış oluyordu. Erdana Bekin 5 kızı vardı ancak erkek çocuğu bulunmamaktaydı. Ölümünün ardından toplanan Özbek ve Sartlar artık Şahruh'un 3. Oğlunun (Şadibek) soyundan gelenlerin hanlık sırasının geldiğini ileri sürerek Şadibek'in oğlu Süleyman Bek'i tahta geçirdilerse de henüz tahttaki üçüncü ayında bir suikast sonucu öldürülmüştür²¹.

---

¹⁸ Tarih-i Fergana isimli eserin yazarı İshakhan Cüneydulloğlu da şehir hakkında şu bilgileri vermektedir: "... Şehir olmadan önce Hokand yer olarak geniş bozkırlardan oluşuyordu. Burada bulunan su kaynaklarından ise Tacikler faydalanıyordu. Ancak bölgenin her türlü kullanımı ve hakkı Tunguzlara aitti. Buranın kime ait olduğunu soran Tacik Hocalarına cevap olarak HOK-KAND yani Tunguz vatani cevabı verildi. Böylece buranın ismi Hokand olarak kaldı. Başka rivayetlere baktığımız zaman ise şehrin ismi Havakent (üşüyenler) sözünden türemiştir. Şehir kurulduğu dönemde yol göstericiler bu bölgede soğukların çok çabuk geldiğini ve meyveleri bu zamanlara göre topladıklarını dile getirmişlerdir. Hokand isminin etimolojisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Haydarbek Bababekov, Kokan Tarihi, Taşkent, 1996, s.6-10.

¹⁹Svat Soucek, a.g.e., s.189.

²⁰ Baymirza Hayit, a.g.e., s.34.

²¹Üçler Bulduk, a.g.e., s.19.

Hanlığın yönetiminin daha sistemli bir şekilde oturtulması ise Narbutabey döneminde gerçekleşmiştir.²² Bu dönemde Çust ve Namangan hakimlerine boyun eğdirildi. Narbutabey bütün faaliyetlerini Hocend'i almak üzerine yürütüyordu. Bunun için de başlangıç olarak Uratepe ve Cizzah'ı Hokand şehri ile birleştirdi. Narbutabey'in; Madamin, Rüstem, Fazil ve Yadigar isminde dört oğlu var idi. Şahruh oğullarından Hacıbey Hocend'e bir diğer oğlu Madamin ise Margilan'a vali olarak yollandı.

Hokand tarihçileri Narbutabey döneminde ülkede seyyah ve tüccarların sayısında büyük bir artış görüldüğünü zikrederler. Artış gösteren ticaret ve misyonerlik faaliyetleri sayesinde büyük bir refah yaşanmıştır²³.

1.4.2. Alim Han

Narbuta'nın oğlu ve halefi Alim Han 1800 yılı başlarında resmi olarak Han unvanını aldı²⁴. Hokand Hanlığının güçlenmesi ve gelişmesi Alim Han ile hız kazanmıştır. Alim Han hükümdarlığının ilk yıllarında Uratepe ve Çizek için Buhara Hanlığının kuvvetleriyle mücadele etmeye başladı²⁵. Ancak bu mücadelede sonuç kesin olarak belli olmadı.

Alim han bir yandan hanlığın gelişmesini sağlarken, diğer yandan hanlıktaki politikaya müdahale etmeye çalışan emirlerle de mücadele etti. Alim han hanlık otoritesini ve gücünü göstermek açısından sert tedbirlere başvurmaktan kaçınmadı ve tahtı için tehdit oluşturması muhtemel akrabalarını öldürtmekten çekinmedi. İlk olarak amcası Acı Beki öldürttü. Acı bekin oğullarından Uluğbek ve Şirali Çatkala kaçtılar. Kardeşi Uluğbekin ölümünün ardından, Şirali telaşa geldi, Hokand tahtına geçeceği 1842 ye kadar burada amcasıyla kaldı. Alim Han kardeşi Kanıbadem hakimi Rüstembeki de öldürttü. Onun sert ve acımasız tutumu “zalim” lakabıyla anılmasına neden olmuştur²⁶. Alim hanın güçlü bir merkezi devlet oluşturma çabaları içte ve dışta huzursuzlukların artmasına neden olmaktadır. Nitekim Çüst hakimi Büzürk hoca 1803te isyan etti. Taşkent hakimi Yunus Fergana'yı ve Cüz kabilesi Hokand'ı bir süreliğine ele geçirdiler. Ancak Taşkent hakimi Yunus Hocanın Hokand'a saldırısı

²²Mehmet Alpargu, a.g.m., s.572.

²³ Nazarov, F., Zapiski o Nikatoriğ Narodağ i Zemlyağ Sredniy Çasti Azii, Moskva, 1968, s.43.

²⁴Scott Levi, a.g.m., s.212.

²⁵ V.M.Ploskix, Kirgizi i Kokandskoe Xanstvo, Frunze,1977, s.142.

²⁶Baymirza Hayit, a.g.e., s.35.

Hokand önlerinde durduruldu. Alim Han,1805 e kadar sürececek olan mücadeleyi kazanarak cesur ve yetenekli bir savaşçı olduğunu isbat etti. Bu savaşların ardından Fergana ve Hokand yeniden Hokand Hanlığının bir parçası haline geldi. 1805 yılından itibaren devletin adını resmen “Hokand Hanlığı” olarak ilan etti²⁷.

1807 yılında Alim Han, küçük erkek kardeşi Ömer han'ın yönetiminde 12 bin kişilik bir orduyu Taşkent'e karşı gönderdi. Savaşta Hokandlılar üstün gelip Taşkent'in etrafındaki yerleri ele geçirdiler. Taşkent, hanlığa bağlanmayı kabul etti. Ama bu sırada Taşkent'te müstakillik hareketleri kulaktan kulağa yayıldı. Bu bahisle, 1809 yılında Alim Han askeri saldırı düzenleyip Taşkent'i tamamen kendine bağladı.Bu şehrin ele geçirilmesi , Hokand Hanlığının gücünü ve salahiyetini arttırması için büyük imkanlar yarattı. Çünkü burası bölgenin en büyük şehriydi. Taşkent'in ardından Hokand Hanlığına bağlanacak olan Talas ve Yedisu bölgesindeki Kırgız ve Kazak boylarını hakimiyeti altına alma planları yapmaya başladı.

Alim han'ın iç siyasetinin önemli bir cihetini askeri reformlar oluşturmaktaydı. O, 10 bin süvarilik boylardan ve Taciklerden oluşan düzenli bir ordu kurdu. Askerler, tüfeklerle donatıldı. Güçlü bir ordu sayesinde Alim Han, genişleme arzusunu yerine getirebilecekti. Nitekim 1806'da Öre Töbe, 1808'de Kurama, 1809'da ise Taşkent ele geçirildi²⁸. Taşkentle beraber Çimkent ve Türkistan ona boyun eğdi. Rusya'ya bir ticaret yolu açtı.Alim Han'ın kendine has özellikleri bulunuyordu. O İslami faaliyet ve düzeni kurmak üzere siyaset yapıyordu. Halk arasında yaşanan bütün dinlere eşit davranıp mümkün olduğunca dini kurumlara büyük bir ihtimam gösterilmiştir²⁹.

Alim Han Taşkent'te bir suikast sonucu öldürüldüğü söylentileri yayılıp onun yerine kardeşi Ömer Han tahta geçirildi. Bunu duyan Alim Han Hokand'a doğru yola çıktı yolculuk esnasında kurulan bir pusuda Andicanlı Kamber Mirza tarafından 1810 yılında öldürüldü³⁰.

²⁷ H. Bababekov, a.g.e., s.270.

²⁸ V. M. Ploskix, a.g.e., s.143.

²⁹ M. Annanepesov, “Relations between the Khanates And With other Powers” History of Civilizations of Central Asia, VolumeV, development in Contrast from the Sixteenth to the mid nineteenth Century, UNESCO,2003, s.86.

³⁰ H. Bababekov, “Ferghana And The Khanate Of Kokand” , History of Civilizations of Central Asia, VolumeV, development in Contrast from the Sixteenth to the mid nineteenth Century, UNESCO,2003, s.75.

1.4.3. Ömer Han

Ömer Han kendisine muhalif olanları kısa zamanda etkisiz hale getirerek, iktidarını sağlamlaştırdı³¹. Ömer Han döneminde de ağabeyi Alim hanın siyaseti devam ettirildi³². Onun döneminde Çimkent ve Türkistan bağımsızlığını almaya çalışmış, ancak Ömer Han sefer düzenleyerek bölgede Hokand hakimiyetini yeniden tesis etmiştir. Onun döneminde Öretepe ve başka yerler için Buhara Hanlığı ile çok sayıda savaş yapıldı. Genel olarak Ömer hanın hükümdarlık dönemi Hokand hanlığının en güçlü dönemi oldu.

Ömer Han döneminde ekonomik yönden güçlenmeye dayalı birtakım hedeflerin gerçekleştirilmesine çalışılmıştır³³. 1817 yılında Seyhun'un aşağı bölümünde Akmescid adı verilen Hokand kalesi, XIX. Yüzyılın yirmili yıllarında Evliya ata kalesi ve şehri, bundan sonra da Bişbek ve Tokmak kaleleri yapılmıştır. Buralarda pazarlar düzenlenmiştir. Kaleler ve pazarların çevrelerine Hokandlı tüccarlar ve halk yerleştirilmiştir. Bütün bu oluşum ve tahkimler Hokand birliklerince gerçekleştirilmiştir. Bunların askeri olduğu kadar büyük ticari önemi de bulunmaktaydı³⁴.

1819 yılında Ulu Cüz'ün büyük bir bölümü ve Türkistan şehri Hokand Hanlığı hakimiyetine geçti³⁵. Şehrin Hokand Hanlığı tarafından alınması ile ilgili Nalivkin oldukça kıymetli bilgiler vermektedir. "1819 yılında Hokand Hanı Ömer han döneminde Türkistan Hokand Hanlığı hakimiyetine geçti. Bu zamana kadar Türkistan ve çevresi Buhara Hanlığına tabii idi. Türkistan' a sahip olmak bütün Orta asya'nın liderliğini elinde bulundurmak anlamına geliyordu. Ahmet Yesevi'nin yanı sıra orta Asya tarihinde önemli bir yeri olan Huşvakt-Kuşbeği, Hoca Han, Mir Asat, Töre Han, ve Maşerif Pervaneci gibi evliyaların türbelerinin burada bulunması Türkistan'a Orta Asya'nın dini merkezi olma şansını sağladı. Hokand halkının da bu kutsal mekana sahip olma özlemi bulunuyordu. Ömer han şehre yolladığı casusları aracılığı ile Buhara Hanlığı'nın gücünü öğrendi. Türkistan'ı ele geçiren Ömer Han ilk iş olarak Ahmet

³¹V.M.Poliskix, a.g.e., s.139.

³²H. Bababekov, a.g.m., s.76.

³³ Svat Soucek, A History of Inner Asia, Cambridge,2000, s.190.

³⁴ Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları" Türkler, C.8, Ankara,2000, s.573.

³⁵Svat Soucek, a.g.e., s.191.

Yesevi'nin türbesini ziyaret edip 70 koyun keserek kıymetli hediyeler dağıttı. Ömer han Şeyh- Badal- Türkistan valisi ilan edip Taşkent'e döndü³⁶. Hokand hanlığının Türkistan'ı alması ile birlikte Seyhun'dan Aral'ın Kuyar sahasına kadarki kazak bölgelerini de ele geçirmiş oldu. Seyhu'nun güney yakası boyunca uzanan kervan yolları üzerinde yer alan stratejik noktalar Jana-Korgan, Akmescit, Şili-Korgan, jülek gibi yeni yerleşim alanları inşa edildi. Harap durumdaki Sozak kalesi yeniden yapıldı³⁷.

1846 yılında Hokand hanlığına tabi olan Türkistan hakimi Kanat Şah Hokand Hanlığından ayrılıp bağımsızlığını ilan etti. Taşkent hakimi Aziz Pervaneci, Türkistan'ı iki kez kuşatmış, bu sırada Kos çayının sularını şehre yönlendirmiş, Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesinin de bulunduğu şehrin merkezini sular altında bırakmıştı.

Yüzyılın ortalarından itibaren ise özellikle Kırgız-Kıpçakların Hokand Hanlığı içerisinde ağırlıklarını hissettirmesiyle beraber, siyasal kaos daha da artmış ve bu durumdan faydalanan Ruslar 1847-1864 yıllarında Hokand Hanlığının şimdiki Kazakistan ve Kırgızistan topraklarındaki hakimiyetine büyük bir darbe vurarak, birçok yeri ele geçirmiştir.

1.4.4. Muhammed Alihan

Muhammed Alihan (1822-1841) henüz çocuk yaşta iken tahta çıkmasına rağmen Hokand Hanlığı genişlemeye devam etti. Ancak Muhammed Alihan üzerinde saray kadınları ve diğer yöneticilerin etkisi büyük olmuştur.

1826-1831 yılları arasında Kaşgar'a yapılan seferler sonuç vermiş ve Kaşgar Çinlilerden alınmıştır. Bunun sonucunda Muhammed Alihan'a gazi unvanı verilmiştir³⁸ Hokandlılar 1831'de Çinlilerle aşağıdaki anlaşmayı yaptıktan sonra müsait şartlar altında geri çekildiler:

1. Doğu Türkistan'ın altı şehrinde, gümrük tahsilatı, Hokand Hanlığı'nın bir görevi sayılmaktadır.
2. Gümrük murakabesi için Han, her şehir için , Kaşgar aksakalının murakabesinde bir devlet memuru tayin eder.

³⁶ Nalivkin, a.g.e., s,111.

³⁷ M.E. Masson, Sırdarinskoye Atdeleniye Abşestva İzüçeniya Kazakstana, Taşkent,1930, s.18.

³⁸Üçler Bulduk, a.g.e., s.23.

3. Altı şehirdeki bütün yabancılar , Han'ın memurları tarafından murakabe edilir³⁹. Han'ın Çinlilere karşı taahhüdüne gelince Hokand ülkesinden Hocaların Kaşgar'a sızmasına müsaade edilmeyecektir⁴⁰.

Bu dönemde Hokand ile Buhara Hanlığı arasındaki ilişkiler oldukça gerginleşmiştir.

Muhammedali'nin saltanatı zamanında Hanlığın toprakları da büyük oranda genişletildi⁴¹. Hokand Hanı her ne olursa olsun hakimiyet alanını genişletmekten başka bir şey düşünmüyordu. 1835 yılına kadar Güneyde Buhara'ya ait Karatigin, Külab ve Darvaz bölgeleri ele geçirilmiş, Kuzeydoğuda Kırgız illeri hakimiyet altına alınmış ve hatta Kulca'ya kadar Hokand orduları ilerlemiştir. Çinliler bu durum karşısında bile sessiz kalmak zorunda kalmıştır.

Hatta "Hocalar" ve Kırgızların isyanları nedeniyle iyice zor durumda kalmış olan Çinliler, Muhammed Alihan'ın elçisi Alimşah ile bir anlaşma yaparak bu isyanlara destek vermemesi şartı ile "Altı Şehir" in vergilerinin Hokand hanlığı tarafından toplanmasına izin vermişlerdir⁴². Şu boylarında Çaldıbar, Kara-Balta, ak-su, Bişkek, Tokmok ve Kastek gibi stratejik öneme sahip askeri bölgeler ortaya çıkmıştır. Hanlığın güney tarafında ise birçok askeri varlığa sahip Taş-Korgan, Kan, Daroot-Korgan, Sopus-Korgan ve Kızıl-Korgan gibi önemli askeri şehirleri oluşturulmuştur. Doğu yönünde ise Kara-Kol başta olmak üzere Toguz-Toro, Jungal, Kurtka, konur-Ölön gibi askeri açıdan önemli şehirleri ele geçirdikten sonra buraların tamamını atadığı valilerin eliyle yönetiyordu.

Kırgızistan'ın doğu hattındaki Hokand hanlığına bağlı şehirlerde Çinlilerle de bazı münasebetler yaşanmıştır. Kaşgar'daki Tsin hakimiyetine karşı başkaldırı hareketine Hokand beyi Cihangir de destek vermiş ancak başarılı olamamıştır. Kırgızistan coğrafyasında bulunan Hokand garnizonları aynı zamanda yerli halkın elindeki mal varlıklarına da el koymuşlardır. Zor şartlar altında yaşayan Kırgız

³⁹ Baym irza Hayit, a.g.e., s.36.

⁴⁰S.OI

⁴¹

⁴² I.J.Newby, The Empire and the Khanate a Political History of Qing Relations with Khoqand c.1760-1860, Leiden:Brill, 2005, s. 279.

göçebeleri Hokand hanlığının kurmuş olduğu askeri bölgelerde yaşamak zorunda bırakılmıştır⁴³.

Ancak Muhammed Alihan'ın memleketi idare ederken sergilediği katı tutum ve oyun-eğlenceye olan düşkünlüğü halkta huzursuzluk yaratmaktaydı. 1841 yılında zulümlere dayanamayan halk hanlığın kapısında toplanarak isyan etti. Bu nedenle Buhara emiri Nasrullah'ın Hokand halkı tarafından ülkeye davet edildiği söylenir. Aslında ise Hokand ile Buhara arasındaki ezeli çekişme bu dönemde Aşgar Kalesi'nin el değiştirmesi bahanesiyle devam etmekte olup, Emir Nasrullah Muhammed Ali handan kurtulmak için onun babasının nikahlısını aldığı yayarak propaganda yürüttü. Emir Nasrullah karşısında ordusu hezimet uğrayan Muhammed Alihan Oş tarafındaki dağlık bölgeye kaçarsa da kendi adamları tarafından bağlanıp Emire teslim edilir. 1841 yılında tahttan feragat etmek zorunda kalan Alihan'ın yerine küçük kardeşi Mahmud han geçti. Ancak, aradan yaklaşık altı ay geçtiğinde Buhara Emiri Nasrullah, Hokand'ı basıp aldı ve ele geçirilen Muhammed Alihan, Sultan Mahmud han, annesi Nadire Hanım katledildi.

Emir Nasrullah'ın kuklası durumundaki İbrahim Hayal Hokand hakimi yapıldı. Ancak Buhara Emirliği Hokand'ı bu şekilde elinde tutma teşebbüsünde başarılı olamadı. Çünkü Kırgız ve Kıpçaklar Fergana'da oldukça güçlüydü. Bu yüzden Kırgız beyleri hanlığa uygun bir varis aramaya başladı. Nihayet onlar Talas'ta amcasının evinde kalmakta olan Alim han'ın oğlu Şirali'yi seçtiler. Kırkuul kabilesinden Nuzup, 1842 yılında Şirali'yi yanına alarak Aksu'ya geldi. O sırada 50 yaşlarında olan Şirali hanlığa getirildi. Bütün güneyli Kırgızlar yeni hanı desteklediler ve Nuzup da Şirali'nin Atalıkı yapıldı. Şiralihan, Buhara emirinin atadığı Taşkent hakimi Muhammed Şerif Atalıkı²¹ yenerek Taşkent²² yeniden Hokand'a bağladı. Madali Han'dan sonra tahta geçen Şirali Han (1842 - 1845) çocukluğunu Çatkal ve Talas gibi Kırgızların topraklarında geçirmişti. Onun anası ve iki eşi de Kırgız'dı. Şirali Han'ın zamanında Kırgızların rolü büyümüş ve başvezirliği Alimbek Datka (1838 - 1862), binbaşılığı Nüzup (1842 - 1844), Kasım (1853 - 1856), atalık görevini Alımkul (1863 - 1865), naipliği+ Atabek, Şirali, eşik ağalığını Kıdır Biy gibi Kırgızlar yapmıştı. Bunun dışında Kırgızların önde gelenlerine parvanacı, datka, pansat gibi yüksek dereceler uygun

---

⁴³ S.oljaba s.215.

görölmüş ve bunlara büyük saygın gösterilmişti. Hudayar Hanın anası Carkın Ayım, baş vezir Alimbek Datkanın eşi Kurmancan Datka gibi Kırgız kadınları Hokand Hanlığında büyük rol oynadılar. Onların kararlarına göre Hanlıkta bazı önemli meseleler çözülyordu. Sonuç olarak Kırgızların Hokand Hanlığında etkili yeri vardı.

Şiralihan, Müselmankul adlı bir Kıpçak liderini binbaşı olarak görevlendirmişti. Bununla devlet idaresi fiilen Kıpçakların eline geçti. Bu bağlamda Şiralihan bir anlamda onun himayesinde idi. 1845 yılında Oş şehrinde çıkan bir isyanı bastırmak için Müselmankul harekete geçti. Onun yokluğu esnasında Şiralihan kendi yakın adamları tarafından katledildi. Şiralihan ın vefatından sonra Murad han tahta oturdu. Murad Han babası Alim Hanın katlinden sonra , Ömer han'dan kaçıp Buhara'ya varmıştı. Murad Han Hokand'ı fethettikten sonra Şir Ali han'ı ölüme mahkum etti. Murad sadece on bir gün hanlığını sürdürebildi; zira o da aynı yıl Kıpçaklar tarafından idam edildi. Müslüman Kul Naib oldu ve Namangan'da yaşayan Şir Ali han'ın üçüncü oğlu Hudayar2ı han olarak ilan etti. Hüdayar Han memleketi idare edebilecek güçte değildi. Nitekim rakip grupların oyuncağı haline geldi. Üç defa tahttan indirildi ve Buhara'nın yardımı ile (1845-58, 1862-1863, 1866-1875) üç defa han olarak ilan edildi.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HOKAND HANLIĞININ SONA ERDİRİLMESİ

2.1. Hüdayar Han Ve Rusya'nın İstilasına Karşı Halk Hareketleri

XIX. yüzyılın 40'lı yıllarından itibaren, bir yandan Hokand Hanlığı'ndaki taht mücadeleleri giderek şiddetlenirken, diğer yandan bu hanlığın Buhara Hanlığı ile olan ilişkileri gerginleşti ve kanlı çatışmalar giderek arttı. Sonunda Hokand Hanlığı iç ve dış tehdit batağına battıkça battı. Bu Rus devletine oldukça uygun bir ortam yarattı⁴⁴.

Rus askeri yönetimi, 1852'de bir haritacı heyetini Akmesicid'e gönderdi. Bunlar 16 Nisan 1852'de kale kumandanı tarafından tutuklandılar. 18 Nisan'da Albay Blaramberg, 600 piyade, 200 süvari ve 15 top ile birlikte Akmesicid kalesinin surları önünde görüldü. Bu birliklerin saldırısı Hokand muharıpleri tarafından geri püskürtüldü. 3 Temmuz 1853'te Perovski komutanlığı altındaki Rus birlikleri kaleyi kuşattılar. Kale müdafileri, savunmada ısrar etti ve kaleyi Ruslara teslim etmedi. Akmesicid hükümdarı Yakup Bey, kaleyi zamanında terkederek, yardım temin etmek üzere Hokand şehrine gitti.

27 Temmuz 1853'te Ruslar kalenin surlarını berhava ettiler. Akmesicid'in işgali⁴⁵ Türkistan'daki Rus yayılma siyasetine yeni bir dönem getirdi. Rus yönetimine Türkistan'ın işgali için yeni adımlar atma cesareti verdi. Ne var ki Avrupa'da başlayan harp ve 1834'den 1859'a kadar Kafkasya'da İmam Şamil'in cesaret ve hürriyet aşkının zaferi için imanla yürüttüğü Dağıstan ayaklanmasına karşı Rus ordusunun cevap verme mecburiyeti, Rusların Türkistan bölgelerine ilerlemesine mani oldu. Rusya, 1851'de Çin ile yaptığı bir anlaşma ile Çin ile daha geniş bir ticaret yapma ve Gulca ile Tarbagatay'da konsolosluklar açma hakkını elde etti.

Rusya ve Hokand, 1852'den beri uzlaşmaz bir savaş durumunda idiler. Fakat Rus stratejisi, hanlığın iç meselelerle yüklü olmasından yararlanarak, Hokand hanlığının ilhakı için, bir plan hazırlamaya vakit buldu. Rus harp yöneticileri, 1800-64 yıllarında, her yönden genel taarruza geçecek yerde, mevzii dağınık çatışmalara girişmeğe gayret sarf ettiler. Hokand ordusu müdafaa durumuna geçti.

---

⁴⁴

⁴⁵ S. O1124,126.

Rus orduları , 1853 yılının 2-4 Temmuz günlerinde Akmescid'e ulaştı. Kalenin etrafına toplar yerleştirildikten sonra çatışmalar başladı. Kaledeki erkek ve kadınların esir düşmeyi bir utanç olarak kabul edip kendilerini ölüme mahkum ettiklerini gören Ruslar çok şaşırılmışlardır. Bu şekilde 1853 yılının 28 Temmuz'unda Akmescid kalesi Rus askerleri tarafından işgal edilmiştir⁴⁶. Rus askerleri düşmanları olmalarına rağmen, Akmescid müdafaacılarının cesaretlerini ve savaşçılıklarını kabul etmişler, bunun yanı sıra onlara Hokand Hanlığı tarafından hiçbir yardımın yapılmamasına , kalenin kendi haline bırakılmasına şaşırılmışlardır⁴⁷. Gerçekten de üç hanlık, halkın genel menfaatlerini düşünerek ve birlik içinde hızlı bir biçimde hareket etseydiler , rus askerlerinin mağlubiyete uğrayacakları açıktı. Rus hükümeti Akmescid'i ele geçirmenin önemini anlamış ve savaşa katılan askerleri ödüllendirmiştir.

1853 yılında Akmescit olayından sonra, Rus ve Hokand birlikleri arasında 20'den fazla muharebe cereyan etti.

Rus Hükümeti bir taraftan da Türkistan'a ilmi ve diplomatik heyetler gönderiyordu. Bu amaçla gönderilen İgnatev Buhara'yı Hokand2a karşı harp açması için ikna edecek, ve bu takdirde Buhara Emiri'ne Rusya'nın himayesini vaat edecekti. İgnatev'in yolda bulunduğu müddet zarfında Hokand Hanlığı'na girmek için Orenburg Genel Valisi Katenin bir plan hazırladı. O 6 Aralık 1858'de, Sir Derya üzerindeki Hokand Hanlığı'nın Culak şehrini işgal etmek için Harbiye Bakanlığından izin istedi. Bu kalenin ileride Türkistan, Çimkent, Evliya Ata ve Taşkent şehirlerinin işgali için bir askeri üs olarak kullanılabilceği⁴⁸ kanaatinde idi.

Hokand'ın içinde bulunduğu durumdan faydalanan Buhara Emiri Muzaffer, 1865 yılı 15 Temmuz'unda Hokand'a askeri bir yürüyüş düzenleyerek koruması altında yaşamakta olan Hüdayar Han'ı hanlığın tahtına geçirdi ve Kıpçaklara darbe vurdu. Bundan sonra Hokand hazinesindeki değerli malları, 400' eyakın kız ve kadını ganimet olarak Buhara'ya götürdü. Hokand Hanlığı misli görülmemiş büyük bir kayba ve çöküntüye uğradı. Bu bağlamda Hüdayar han, Rus devleti'ne karşı askeri bir hazırlık yapmak ve başka tedbirler almak yerine halka yaptığı zulmü güçlendirmeye ve zenginliğini çoğaltmaya daha şiddetli bir şekilde girişti.

⁴⁶ Baymirza Hayit, "Akmescitte Kanlı Savaş" Milli Türkistan, S.55, 1944, s.13-16.

⁴⁷Hamid Ziyayev, a.g.e., s. 90.

⁴⁸Baymirza Hayit, a.g.e.,s.87.

Bu dönemin en önemli olaylarından birisi de Rusların Taşkent'i ele geçirmesiyle birlikte Hokand Hanlığının Rus hakimiyeti altına girmeyi kabullenmesi oldu. Ayrıca hanlık coğrafi olarak küçülmüş sadece Hanın soyundan gelenlerden ibaret bir hanlık haline gelmiştir. Buna rağmen Rusya Hanlığın tarihi geçmişinden dolayı burayı yönetim merkezi ilan etmek suretiyle Türkistan askeri garnizonuna bağladı. Bundan sonraki dönem Hokand Hanlığı için Rusya'nın vasallığında devam eden askeri güçten yoksun bir Hokand hanlığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle 1866 yılı 7 Mayıs'ta Hüdayar han, Türkistan Bölgesi askeri valisine kendisinin dostça ilişkide bulunacağını bildiren mektup yazdı. Hüdayar han ne olursa olsun Ruslara sadık ve dost olduğunu göstermek amacıyla kendisini çok kısa zaman önce tahta geçiren Buhara Emiri'ne dahi hainlik etti.

Rusya'nın Buhara ve Hive hanlıkları'na karşı savaştığı yıllarda Hokand hanlığında derin bir siyasi ve sosyo-ekonomik çöküntü hüküm sürmekteydi⁴⁹. Bu sıralarda hanlık topraklarının yarısı Rusya tarafından işgal edilmiş olup sınırı esasen Fergana Vadisinden ibaretti. Hüdayar hanın kendi çıkarını düşünmesi dolayısıyla hem Rusların hem de halkın nazarında itibarını kaybetti. O, her ne suretle olursa olsun, tahtı korumak için Rusya'ya dayanmaya, kendini ona iyi göstermeye büyük gayret gösterdi. Rus hükümet temsilcilerine sadık olduğu ve her türlü hizmete hazır olduğu şeklinde birbirini ardına mektuplar yazdı⁵⁰.

Hüdayar han devletin çıkarlarını ve kaderini düşünmemiş, Rusya'yı arkasına almıştı. Hüdayar han'ın sert zulmü ve adaletsizliği, ağır ekonomik hayat ve onun Rusya'nın bir memuruna dönüşmesi halkın öfkesini doğurdu. Bu nedenle hana karşı halkla birlikte saray askeri yetkilileri ve yöneticiler baş kaldırdılar. Bu isyana Özbekler, Kırgızlar ve Tacikler aktif olarak katılıp vatan haini Hüdayar Han'a ve Rusya'nın tecavüzüne karşı mücadele ettiler. İlk ciddi isyan hareketi 1845 yılında oş bölgesi Kırgızları tarafından başlatıldı. Bu hareketlerin meydana gelmesinde Kırgız Molla İshak Molla Hasanoğlu da önemli bir yere sahip olmuş ve Polat han ismiyle şöhret kazanmıştı. Hanlığın temel askeri birlikleri ve askerbaşlarının isyancıların tarafına

⁴⁹S.A.Oljobaev-Ö.K.Karaev ve diğerleri, Kırgızstandın En Bayırkı Mezgilderden XIX. Kılımdın Sonuna Çeyinki Tariği, Bişkek, 1998, s.232,234.

⁵⁰

geçmesi Hüdayar Hanın kaderini belirleyen bir unsur oldu. Hüdayar han kendini de bütün hanlığı da tamamen işgalcilerin ayakları altına attı.

1867 yılında Kırgızlar yeni bir isyan hareketi daha başlattılar. Kızır-Korgan hakimi Kul-Datka'nın baskısına karşı isyan başladı. İsyancıları yönlendiren Sadık Sarkar denen komutanlar Kızıl-korgan2ı ele geçirdi. Şehrin valisi öldürüldü. İsyanı bastırmak için gelen hanlık ordusu kısmen başarılı oldu. Ancak, 1870 yılında tekrar başlayan isyan öncekinden daha şiddetli cereyan etti. Hudayar Han elindeki güçle isyanı bastıramayacağını anlayınca Buhara Emirinden yardım istedi. Kısa bir süre sonra tüm güney Kırgız bölgesinde yaşayan Kırgız boyları Hokand hanının despot yönetimine karşı isyan etti. 1871 yılında Fergana'da bulunan Kırgızlar başkaldırdı. Hudayar Han bölgeye Ata Bek komutasında iki bin kişilik bir güç gönderdi. Atabek karşılaştığı sert direniş karşısında başarılı olamamıştır. İsyandan kaçan Kırgızların dağlık bölgelere sığınacağını bilen Hudayar Han daha önce kurduğu askeri garnizonların bir kısmını bu alanlara kaydırmıştır.

Kırgızların isyanı Hanlığın baskı siyaseti ve despot yönetici Hudayar Hanı hedef almıştır. Soyu bir olan koca bir halkı parçalara bölmek, onları birbirine düşman etmek ağır bir vergi ve baskı siyaseti ile halkı sindirmeye çalışmanın sonucu ortaya çıkan isyanlar Rusya'nın ekmeğine yağ sürmüştür.

1875 yılı Kırgızların Hokanda karşı topyekün karşı çıkış yılı oldu. Kırgızlar Özbeklerin desteğiyle Ferganayı ve çevresini ele geçirdi. Hudayar Han Rus askerlerinin yardımıyla bölgeden kaçtı.

2.2. Türkistan Genel Valiliğinin Oluşturulması

1847-1866 yılları arasında Rusya, Hokand ve Buhara hanlıklarına bağı birçok şehir, köy ve çölü işgal etti. Artık 1865 yılında General Çernyayev'in başkanlığında kurulan Türkistan Vilayeti, işgalcilerin bölgede yürütmek istedikleri sömürgecilik çalışmalarının devamına cevap veremez hale geldi. Özellikle bu vilayetin uzak mesafedeki Orenburg Genel Valiliğine bağı olması büyük uyumsuzluklar ve zorluklar meydana getirdi. Rusya'nın istila savaşlarına devam etmesi, sömürgecilik siyasetini

kesintisiz tatbik etmesi için sağlam ve gelişmiş bir idari sistem zorunluydu⁵¹. Bu meseleyi halletmek için Milyutin'in başkanlığında özel bir komisyon kuruldu. 1867 yılı 2 Temmuz'undan itibaren özel Türkistan Genel Valiliği kuruldu ve General K.P. Kaufman başkan olarak atandı⁵². Taşkent buranın başkenti kabul edildi.

Türkistan genel Valiliğine Yettisuv vilayeti ve Sirderya vilayeti dahil edildi. Yine Türkistan askeri bölgesi kuruldu. Sirderya vilayetine Taşkent, Evliyaata, Çimkent, Hocend, Cizzah, Kazali ve Perovskiylilleri dahil edildi⁵³. Birinci Genel Vali Kaufman büyük yetkilere sahipti⁵⁴, ona bağımsız olarak komşu devletlerle olan ilişkileri yürütme hakkı verilmişti. Kaufman o derece büyük yetkilere sahiptiki onu yerli halk yarım padişah olarak görmüşlerdi. Genel Valilik ile birlikte Türkistan askeri bölgesi de kurulmuş buranın komutanlığı görevi de Kaufman'a verilmiştir⁵⁵.

2.3. Hokand Hanlığının Sona Ermesi

1873 yılında Albay Skobeleov, askeri temsilci olarak birkaç askerle birlikte Hokanda gönderildi. Onunla birlikte asker topoğraf Rednev ve Dışişleri bakanlığı temsilcisi Veyner de gelmiştir. Onlar Hüdayar Hanla birlikte hocend2e dönmeye mecbur kalmışlardı. Ruslar işi biten Hüdayar han'ı takdir etmek bir tarafa dursun, onun halktan topladığı hazineyi de ellerinden aldılar ve onu Orenburg2a sürgüne gönderdiler. Hüdayar han hokand2dan çıkıp gitmeden önce üst sınıf temsilcileri tahta onun oğlu Nasriddin2i tahta geçirmeyi başardılar. 1873 yılı 31 temmuzunda Kaufman, Nasriddin Hana yazdığı mektupta Hüdayar Han ile yapılan 1868 yılındaki anlaşmayı ve dostluk ilişkilerini bozmamak şartıyla onun hanlığını kabul edeceğini bildirmiştir⁵⁶.

Hokand Hanlığı'ndaki halk hareketleri ve Hüdayar han'ın kaçmasından sonra meydana gelen ağır durum Rus hükümeti için uygun bir ortam yarattı. Bu dönemde Yettisuv'da bulunan Kaufman hemen Taşkent'e dönüp hanlığın işgal edilmesi için gerekli hazırlıkları yaptı. Bu arada, yani 1875 yılı 6 Ağustos'unda vatan müdafaacıları Taşkent tarafına doğru yürüyüşe geçip Ahengeran nehrindeki Ablık köyünü ele

⁵¹Hamid Ziyayev, a.g.e., s.302.

⁵²Nadira A. Abdurakhimova, "The Colonial System Of Power In Turkestan" Journal Middle East Studies 34, (2002), s.242-243.

⁵³H. Bababekov, a.g.m., s.77.

⁵⁴İbrahim Yarkın, "Türkistan'da Rus İdari Rejimleri" Türk Kültürü, C.15, Ankara,1976, s.97.

⁵⁵N. Abdurakhimova, a.g.m., s.243; Mehmet Saray Kırgız Türkleri Tarihi, İstanbul,1993, s.45.

⁵⁶N.A. Halfin, Prisoedinenie Sredney Azii k Rossii, Moskva,1965, s.182-194.

geçirdiler. Onlar 8 Ağustos'ta Taşkent ile Hocend ve Öretepe arasındaki posta istasyonlarını ele geçirip 16 Rusu esir aldılar. Taşkent'te Kaufman Birinci Türkistan Piyade Taburunu Orenburg ordusunun dört atlı topçusunu, 100 Don kazağı askeri ve diğer askeri birlikleri Hokanda göndermiştir. Bu sırada vatan müdafaacılarının bazı gruplarının Hocend civarındaki posta istasyonlarını yaktıkları ve Hokanlıların Nav köyünü ele geçirdiler⁵⁷.

Rus generali Kaufman 1875 Eylülünde Nasreddinhan'ı Mergilan şehrine çağırttı. 22 maddeden oluşan bir evraka imza attırdı. Buna istinaden Hokand Hanlığına bağlı Sirderya'nın sağ kıyısında bulunan şehir ve köyler Türkistan Genel Valiliğine bağlandı. Ayrıca Hokand Hanlığı'nın her yıl 500 bin son bedel ödemesi şart koşuldu. Bunların dışında belgede pek çok küçültücü hükümler yer almaktaydı. Mergalan vilayeti halkına ek olarak 125 bin altın tenge vergi alındı. Sabrı taşan halk Polathan etrafında kenetlendi. Abdurrahman Aftabeci Polathan'ın hanlığını tanıyıp onunla barış yaptı. Aftabecinin taraftarları da Polathan'a katıldı. Ancak Andicanlıların isyanını Ruslar acımasızca bastırdılar⁵⁸.

1875 Ekiminde Hokand halkı yeniden ayaklandı. Nasreddin han ortaya çıkmadı ve halk Polathan'ı han olarak ilan ettiler⁵⁹. İsyancıların baskısına dayanamayan Nasreddin de Hudayar gibi Rusların yardımıyla kaçtı. Bunun üzerine Rusya Hokand'la aralarında bulunan anlaşmanın şartlarından dolayı askerlerini Hokand sınırlarına yolladı. Bu olay daha önce Ruslardan sürekli yardım talebinde bulunan isyancı liderlerini şaşırttı. Çünkü daha önceden Hokand baskısına karşı yardım istedikleri Rus askerleri şimdi Hokand hanına yardım ediyordu. Ancak isyancılar Rus askerleriyle herhangi bir çarpışmaya girmemeye gayret göstermişlerdir. Ancak feodal beyleri ve dini liderleri halkın Rus askerlerine karşı silahlanmaları için örgütlenmeye başlamışlardır. Polat Han bu dönemde isyancıların başında bulunup Ruslara karşı savaşıma kararı alan Abdurrahman Aftabacı, Abdullahbek, Alimbek, Kurmancan gibi feodal beylerle birleşti. İsyan yön değiştirmiş ve Rus güçlerine karşı mücadeleler başlamıştı. Rus güçlerini ise Türkistan askeri sorumlusu albay M.D. Skobelev kumanda ediyordu. Hokand hakimiyetindeki bölgelerde meydana gelen isyanları 1875 Aralık ayından 1876 yılının

⁵⁷ R.N. Nabiev, İz İstorii Kokandskogo Nanstva, Taşkent, 1973, s.270.

⁵⁸ Baymirza Hayit, a.g.e., s.88-89.

⁵⁹ Ploskix, a.g.e., s.118.

sonuna kadar Skobelev bastırmakla görevlendirilmişti. Skobelev'e göre kış şartları isyancıların yok edilmesi için uygun bir zamandı. Zira güç ve askeri teknik bilgi açısından isyancılarla Rus güçlerini kıyaslamak imkansızdı. Rus kaynaklarına göre belirlenen isyancı kışlak yerleri yakıp yıkıldı. Bu yerler Polat Han ve Abdıldabek'in güçleri tarafından kullanılıyordu. Polat Hanın Alay Kırgızları tarafından desteklenmesi Polat Hanı tekrar ümitlendirdi. Ancak yerel beyler Rus askerlerine karşı mücadele vermenin bir sonuç getirmeyeceğine inanıyorlardı. Baskı görmemek ve Ruslarla karşı karşıya gelmemek için birleşerek Calgan hanı Ruslara göndererek iyi ilişkiler kurmak istediklerini dile getirdiler. Böylece Polat Han 1876 yılının şubat ayında kendisine destek olacağına inanmış kardeşlerinin ihanetine uğramıştır⁶⁰.

Bölgedeki ahalinin Ruslara karşı baş kaldırırları gün geçtikçe daha da şiddetlenmekteydi. Rus orduları bu isyanları kanlı bir şekilde bastırıp cezalandırmaktaydılar. General Skobelev isyancı Kıpçaklara karşı kışın büyük bir operasyon başlattı. Operasyonun amacı Kıpçak problemini çözerek Andican isyanını bastırmak idi. Nitekim 8 Ocak 1876'da Ruslar Andicana saldırdılar ve çatışmalarda 20 bin kişi hayatını kaybetti. Ardından Andican çevresinden isyana katılanlar cezalandırıldı. 19 Ocak 1876 tarihinde Rusya savaş bakanı D. Milyutin, General Kaufman'a çok gizli bir telgraf çekti. Telgrafta, çarın Hokand'ın alınarak imparatorluğa dahil edilmesine ruhsat verdiğiinden bahsediliyordu. Bunun üzerine Kaufman bütün gücünü Hokand'ın diz çökmesi için seferber etti. Hatta Hokand'ı Rus Çarına doğum günü hediyesi olarak sunacağını her yerde dillendirmeye başlamıştı. Nitekim bu söyledikleri de gerçekleşti. Sonraki gelişmeler olası faciaların yakın olduğunu göstermekteydi. Nitekim Hokand'ın düşmesinin ardından Abdurrahman Aftabeci adımları ile birlikte Ruslara teslim oldu. 19 Şubat'ta Polat Han Kırgızlar tarafından esir alınıp Rus kumandanlığına teslim edildi. Aynı gün Rus savaş Bakanı ele geçirilen Hokand Hanlığının Rusya'ya dahil edildiğini ve yerine "Fergana Oblastı"⁶¹ idaresinin kurulduğunu resmen açıkladı. Yeni oluşan Fergana Vilayeti'ne vadideki şehirler ve köyler dahil edilmiştir. 1 Mart 1876 günü Polathan Merginan'da darağacında asıldı. Böylece Hokand hanlığı tamamen Rus sömürgesi haline getirilmiş oluyordu.

⁶⁰S.A.Oljobaev-Ö.K.Karaev ve diğerleri, Kırgızstandın En Bayırkı Mezgilderden XIX. Kılımdın Sonuna Çeyinki Tariğı, Bişkek, 1998s.232,234.

⁶¹H. Bababekov, a.g.e. s.273.

1873-1876 yılları arasında Hokand Hanlığı'ndaki son derece şiddetli savaşlardan, çok sayıda insanın direnmesinden, şehir ve köylerin viraneye çevrilmesinden sonra halk, çok fakirleşti. Hayatın bütün düzeni yok oldu, misli görülmemiş acı ve eziyet hüküm sürdü, her tarafı, kaygı ve elem kapladı, gözyaşları ve kanlar nehirler gibi aktı. İşte böyle ağır bir durumda dahi halk vatanın müstakilliği için savaştan vazgeçmedi. Ama onların kendi başlarına bırakılmaları, içteki ayrılık ve mücadeleler, askeri teknoloji ve askerlik bilgisinin zayıf olması mağlubiyeti getirdi. Bir grup mahalli yönetici ise başka bir çare bulamayarak Rusya'nın hakimiyetine razı olduklarını belirttiler.

Hanlık sona erdirilse de Kırgızlar bağımsızlık savaşlarını devam ettirmişlerdir⁶². 1876 yılı mart ayında Margilan ilçesine bağlı Golca ve Şahimerdan'da bin kişiden oluşan Kırgızlar baş kaldırmışlar ve Hüdaykul'u han seçmişlerdir. Birliklerine hücum ettikleri bilinmekte karşı Albay Korolkov'un komutasında askeri bir birlik gönderilmiştir. Karakıya'da yapılan savaşta isyancılar düşman tarafından darmadağın edilmişlerdir. 1876 yılında Alay Kırgızları'nın iki defa Yüzbaşı Kuropatkin ve Skobelev'in askeri birlikleri başka Kırgız isyancılarıyla da çatışmışlar, onları mağlubiyete uğratmışlardır. Ardından Kırgız isyanları da tamamıyla bastırılmış rusyaya tabi edilmişlerdir.

Genel olarak Hokand Hanlığını başarısızlığa uğratan birçok faktör bulunmaktaydı. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Türk hanlıklarının kendi aralarındaki çatışmalar ve çıkar hesapları Rus işgallerine rağmen sona ermemiştir. Bunun en güzel örneği Hokand hanlığı Taşkent için Rusya ile mücadele ederken , Buhara emiri Hokand Hanlığının başşehrini işgal için harekete geçmiştir.
2. Hokand Hanlığı eğitim ve teknoloji bakımından Rusya'dan oldukça geri durumdaydı.
3. Uzun süren iç isyanlar ekonomik yapıyı tamamen zor bir duruma sokmuştu. Halk fakir duruma düşmüş, hanlığın mali durumu da oldukça kötü bir konuma gelmişti.

---

⁶²R. N. Nabiev, a.g.e., s.273-274.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HOKAND HANLIĞININ İDARİ VE İKTİSADİ YAPISI

3.1. Devlet Yönetimi ve Ordu

Hokand Hanlığında toprağın büyük kısmı devletin elinde olmuş, belirli bir kısmı ise özel kişilerin elinde bulunmuştur. Bunlardan başka vakıf toprakları da mevcuttu. Hanlar toprakların bir kısmını vergilerden muaf tutulmuş bir şekilde hizmet vermiş olan kişilere özel mülk olarak paylaşmıştır. XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise hanlık topraklarının çok az bir bölümünde halk yaşamaktaydı ve bu halk ziraatla uğraşıyordu. Feodal beylerin ve dış baskıların artması sonucu bu bölgeler terkedilmiştir.

XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın başlarında Türkistan hanlıklarının sahip olduğu nüfus oranında büyük bir artış meydana gelmiştir. Hokand Hanlığındaki nüfus bir milyonu geçmiştir. Türkistan Hanlıklarının her üçünde de nüfusun çoğunluğunu Özbekler oluşturmaktaydı. Bazı kırsal ve şehirlerde Tacikler, Hive ve Buhara Hanlıklarının batı bölgelerinde Türkmenler, Hokand Hanlığında ise Kırgız ve Kıpçaklar bulunmaktaydı. Özbeklerin yaşadığı bölgelerde genellikle göçebe ve yarı göçebeler vardı. Taşkent, Fergana ve Harezmi bölgelerinde Özbekçe konuşuluyor iken, resmi yazışmalar ve arşiv belgeleri Tacik dilinde yazılıyordu⁶³.

Hokand Hanlığında han sınırsız bir hukuka sahip olup istediği gibi davranmıştır. Hanlık vilayetlere bölünmüş olup bey ya da vali görevindeki yöneticiler yönetmiştir. Vezir, handan sonraki ikinci kişi olarak kabul edilmiş, önemli meseleleri hükümdara danışarak halletmiştir. Vezir, handan sonraki ikinci kişi olarak kabul edilmiş, önemli meseleleri hükümdara danışarak halletmiştir. Yüksek, orta ve alt idari dairelerde aşağıdaki unvanlar vardı: kuşbeyi, atalık, divanbeyi, binbaşı, şeyhülislam, kazıkelan, pervaneci, şigavul, serkar, inak, desturhancı, emin, yasavul, aksakal... Binbaşı ya da atalık yüksek askeri unvan olarak kabul edilmiştir. Sarayda özel bir divan kurulmuş olup bu divana en yüksek unvan temsilcileri dahil edilmiştir. Han, divanın reisi ve faaliyeti belirleyen şahıs olarak kabul edilmiştir⁶⁴.

---

⁶³ Amincanavo, a.g.e.,s.116.

⁶⁴ Hamid Ziyayev, a.g.e., s.28.

Orduda binbaşı, beş yüzbaşı, yüzbaşı ve onbaşı rütbeleri oluşturulmuştur. Ordunun belirli bir birliği, muntazaman hizmetini devam ettirmiş, çoğunluğu barış zamanlarında çiftçilik, zanaatkarlık ve başka işlerle meşgul olmuştur. Askeri hizmeti yerine getirenlere bir at ve at takımı verilmiştir. Yüzbaşılara bir yıl için 147 som, ellibaşılara 98 som, onbaşılara 65 som, basit erlere 48 som hak ödenmiştir⁶⁵. Vilayetlerdeki orduların ihtiyaçları valiler tarafından sağlanmış, başkentteki ordu hükümetin emrinde olmuştur. Ordu kılıç, mızrak, dolma tüfek ve toplar ile donanmış olup askeri yeteneği oldukça zayıflamıştı. İç çatışmalar, özellikle Buhara Hanlığı ile yapılan savaşlar orduyu iyice zayıflatmıştı.

3.2. Ziraat

Fergana Vadisinde ve diğer bağlı yerlerinde suni sulama önemli bir yere sahip olmuştur. Bu bağlamda Hokand Hanlığı topraklarında sulamaya özel bir önem verilmiştir. Vadide Alay ve Türkistan sıradağlarından akmakta olan Narın nehrinin suyundan geniş şekilde faydalanılmıştır⁶⁶. Akbura, Aravan, İsfeyram, Şahimerdan, Soh ve İsfere gibi nehirler de büyük bir öneme sahip olmuştur. Aynı zamanda Karaderya, ve onun ırmakları olan Kurşab, Karagulca, Tar, Yassı, Kögert, Maylısay ve Çatkal dağlarından akan Padşaata, Kasansay, Gavasay nehirleri çiftçiliğin gelişmesinde önemli bir yer almıştır. Narın ve Karaderya'nın birleşmesiyle meydana gelen Sir derya en büyük su kaynağıydı⁶⁷.

Fergana Vadisinde suni sulamaya Şahrubey ve Erdanebey zamanında özel bir önem verilmiştir. Özellikle Erdenebey, Soh nehrinden ark çıkararak yeni tarım alanları oluşturmuştur. Soh nehrinden Narbotabey zamanında da arklar çıkarılmıştır. Alimhan ise altı kanal çıkarmış ve Altıarik adında büyük bir köyün oluşmasını sağlamıştır.

Muhammedali Han da Soh'dan ark kazdırmıştır. Hüdayar Han tarafından Uluğnehir kanalının kurulması⁶⁸ Eseke etrafındaki uçsuz bucaksız yerleri tarım alanına

⁶⁵ H.Bababekov, a.g.m., s.79.

⁶⁶ Ira Marvin Lapidus, A History of Islamic Societies, United States Of America,2002, s.350.

⁶⁷ Hamid Ziyayev, a.g.e., s.28.

⁶⁸ H.Bababekov, a.g.m., s.80.

çevirme imkanını vermiştir⁶⁹. Şehirlerin her biri tahıl ve diğer ziraat mahsullerini yetiştiren, gelişmiş sulamalı ziraatı olan büyük tarım alanlarının merkeziydi.

Suni sulamanın gelişmesi çiftçiliğin ve genel olarak, vadide üretim güçlerinin gelişmesini sağlamıştır⁷⁰. Çiftçilikte pamukçuluğa büyük bir önem verilmiştir. Bu kültür bitkisi zanaatçılığın birçok alanına iş sağlamada önemli bir yer tutmuştur. İpekçilik tüm Fergana vadisini kapsamış çok miktarda ipek kozası yetiştirilmiştir.⁷¹

Çiftçilikte pamuk, ipek ve tütün yetiştirilmesinin yanında sebzeçilik ve bağcılık geliştirilmiştir⁷².

İnsanı hayrete düşüren ve zevk veren birçok bağ meydana getirilmiştir.

Hokand Hanlığının sahip olduğu belli başlı madenler ise en altın, gümüş, bakır, demir, türkuaz, zümrüt, safir, yakut ve akik taşı idi⁷³.

3.3. Zanaatçılık

Çiftçiliğin gelişmesine uygun olarak zanaatkarlık da geniş şekilde yayılmıştır⁷⁴. Zira, zanaatçılar çiftçilik hammaddesi temelinde çeşitli ürünler üreterek iç ve dış Pazar taleplerini karşılamışlardır. XVIII yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar halkın iktisadi hayatında el sanatları gibi geleneksel geçim türleri belirli bir yer tutmuştur. Şehirlerdeki ahalinin büyük kısmını zanaatçılar oluşturmuş, memleket hayatında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Zanaatkarlar büyük köylerde de faaliyet göstermişlerdir. Hokandlılar usta ticaret ve zanaat erbapları olarak ün kazanıp Hindistan, Çin, Rusya ve diğer ülkelerle ticaret yapmışlardır⁷⁵.

Ülkede altın, gümüş, değerli taşlar ve başka madenlerden kuyumculuk mallarının üretimiminin artmış olduğu üzerine bilgiler vardır. Metallerden bıçak, ustura,

⁶⁹ Hamid Ziyayev, a.g.e., s.29.

⁷⁰ M.Amincanova, G. İ. Jeltova, Uzbekistan Halkları Utmuş Tarihidan Lavhalar, Taşkent, 1974, s. 126.

⁷¹ Scott C. Levi, "The Ferghana Valley at the Crossroads of World History: The Rise of Khoqand, 1709-1822" journal of Global History (2007) 2, London, 2007, s.214.

⁷² Nadira A. Abdurakhimova, "The Colonial System Of Power In Turkistan" Middle East Studies 34, 2002, United States of America, s.242.

⁷³ H.Bababekov, a.g.m., s.81.

⁷⁴ L. Carmel and M. Niyazova, "Textile Art in Transoxania" History of Civilizations of Central Asia UNESCO, 2003, s.659.

⁷⁵ Haydarbek Bababekov, a.g.e., s.68.

çapa, çekiç, bel, makas, nal, balta, testere, orak, tırmık gibi aletleri yapan ustaların sayısı çoktu.

Özellikle dokumacılık, dericilik, çömlekçilik, terzilik, boyacılık, bakırcılık, demircilik, marangozluk ve zanaatçılığın diğer türleri gelişmiştir. Şehirlerde el sanatları mahalleleri oluşmuştur. Buralarda demircilik, ağaç işlemeciliği, dokumacılık, deri işlemeciliği gerçekleşmiştir⁷⁶. Özellikle Evliya ata şehrinde halkın önemli bir kısmını el sanatları erbapları oluşturmaktaydı. Şehirde 15 deri atölyesi, dökme demir eritme atölyesi,⁸ demirci atölyesi olup ustalardan teşvik amacıyla vergi alınmamıştır. Onlar sadece iç ihtiyaçlar için değil, aynı zamanda dış pazar için de çeşitli ürünler üretmişlerdir⁷⁷. Zanaatkarlar döküm kazanlar üretmişlerdir. Araba tekerlekleri için dökümden çember ve demirden el orakları imal etmişlerdir⁷⁸. Hokand'ın burada kurduğu demir atölyeleri bütün Sirderya boyunca kullanılan tarım aletlerinin yapım ve tamiratını karşılayacak düzeyde olmuştur.

Dokumacılık, kilim dokuma, deri eşyalar yama gibi yaygın el sanatlarına ait eşyalar günümüze kadar ulaşmıştır. İpek yolu ağı içinde olan bölgede İpek dokuma sanatı da diğer Türkistan Hanlıklarında olduğu gibi çok gelişmiştir. Pamuk ve ipekten çeşitli kumaşlar dokunmuştur. Kumaşlar çeşitli renklerle boyanmış, bunların arasında kaliteli kumaşların değeri yüksek olmuştur. Kilim dokuma, deri eşyalar, yama gibi yaygın el sanatlarına ait eşyalar günümüze kadar ulaşmıştır. Hanlıkta pamuktan ip eğirme zanaatı geniş ölçüde yayılmıştır⁷⁹.

Örümcek ağı gibi ince kumaşlar, ince mendillerden başlayarak kalın ve ağır ipek kumaşlara varıncaya kadar pek çok ipek kumaş dokumacılığı yapılmıştır⁸⁰.

Hokand ve Taşkent de kağıt imalatı da büyük bir önem taşımıştır.⁸¹

⁷⁶M.Amincanova, G.İ. Jeltovas, a.g.e.,126.

⁷⁷ S.A.Oljobaev-Ö.K.Karaev ve diğerleri, Kırgızstandın En Bayırkı Mezgilderden XIX. Kılımdın Sonuna Çeyinki Tariği, Bişkek,1998s.216; Svat Soucek, History of Inner Asia, Cambridge,2000, s.191.

⁷⁸Haydarbak Bababekov,a.g.e., s.36.

⁷⁹ Haydarbek Bababekov, a.g.m., s.81.

⁸⁰ J.Neil Melvin, Uzbekistan: Transition to Authoritarianism on the Silk Road, USA;2000, s.63; L. Carmel and M. Niyazova,“ Textile Arts In Transoxaania”

⁸¹

3.4. Ticaret

Ticaret halkların birbirleri ile ilişkiler tesis etmelerinin bir aracı ve toplum üretim araçlarının gelişmesini tetikleyici bir unsurdur. Bu bağlamda Hanlığın ekonomisinin gelişmesinin önemli unsurlarından biri ticaretin geliştirilip yayılması olmuştur. Hokand Hanları ticaret ve tüccarları koruma siyasetine büyük bir önem vermişlerdir.

Hokand, Andican, Margilan, Namangan , Oş, Taşkent, Türkistan(yesi) büyük ticaret ve zanaat merkezlerine dönüşmüştür⁸². 18. Yüzyılın ortalarından itibaren Hokand Hanları ticaret yollarının kontrolünü ellerinde bulundurmak suretiyle Fergana Vadisindeki siyasi ve askeri gücünde ellerinde bulundurabilecekleri siyasetini benimsemişlerdir. Zira bu düşünceden hareketle ticaretin boyutları çok geniş alanlara yayılmıştır. O dönemde, Hokand Hanlığının tüccarlarına Türkistan ülkesinin birçok yerinde rastlamak mümkündür. Onlar aynı zamanda Çin, Hindistan, Osmanlı Devleti, Rusya, Arabistan ve diğer dış memleketler ile de ticaret yapmışlardır⁸³. Hokandlılar özellikle Kaşgar ile hızlı ticari faaliyetlere girişmişlerdir. Bu işte Andicanlılar önemli bir yere sahipti. Onların Kaşgar'daki faaliyetleri o derece büyük olmuştur ki Orta Asya'dan oraya giden tüccarlar çoğunlukla Andicanlılar önemli bir yer işgal etmiştir⁸⁴.

Rus ticareti için Türkistan Hanlıkları'nın önemi her geçen yıl daha fazla artmıştır. Rusya ile Hokand Hanlığı arasındaki ticari ilişkiler de Kazakistan ve Sibirya üzerinden büyük bir coğrafyaya yayılmış ve iki tarafta her açıdan büyük faydalar sağlamıştır⁸⁵. Zira Rus hükümeti büyük bir ihtiyat ve ustalıklarla Özbek Hanlıklarına sokulma, onların Kazakistan ve Kırgızistan'daki etki alanını daraltma siyasetini aralıksız uygulamıştır. Rusya bu işi, kervan yollarının güvenliğinin sağlanması ticari ilişkilerin geliştirilmesi maskesi altında yapmıştır.18. Yüzyılın ortalarından itibaren Orta Asya pazarlarına ulaşan Rus mallarında büyük bir artış görülmektedir. Rusya'dan ithal edilen ürünlerin başlıcaları demir, bakır,çelikten yapılan aletler, dökme demir,metal eşyalar, pamuklu ve yünlü kumaşlar,kadife, şeker, porselen,ayna, gümüş, işlenmiş deri ve mamul mallar oluşturuyordu. Hokand'ın Rusya'ya ihraç ettiği ürünler

⁸² Ira Marvin Lapidus, a.g.e., s.350; M.Amincanova, G.Jeltova,a.g.e., s,116.

⁸³ H.Bababekov, a.g.e., s.117.

⁸⁴ Hamid Ziyayev, a.g.e., s.29; Svat Soucek,a.g.e., s.192; Scott C. Levi, a.g.m., s.224

⁸⁵ Ira Marvin Lapidus, a.g.e.,s.350.

arasında da pamuk ilk sırayı almıştır. Ayrıca ipek, halı, kuru meyve ve pirinç ithal edilmiştir⁸⁶1758-1853 yılları arasında Rusya ile Hokand hanlığı arasındaki ithalat-ihracat hacmi büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu bağlamda pamuk ekim alanları genişletilmiş yeni sulama kanalları inşa edilmiştir. Ticareti canlı tutmak için aralıklı olarak iki taraftan elçiler gelip gitmiştir⁸⁷. 1812 yılında Hokand elçisi ticari bağlantı amacıyla Orenburg'a gitmiştir. 1813 yılında da çarın elçisi Hokand'a gelmiştir⁸⁸.

1825 yılında Taşkent Kuşbeyi, Muhammedali Han'ın adına Saatbek Sultanbekov'u elçi olarak Sibiryaya göndermiştir. Elçi karşılıklı ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve engellerin aşılması meselelerini görüşmüştür. 1828 yılında Muhammedali Han, Tursunhoca ve Mirkurban'ın başkanlığında 14 kişilik elçi heyetini Sibiryaya göndermiştir. Elçiler buradan Petersburg'a gönderilmiştir.

Muhammedali Han, Rus hükümetine yazdığı mektuplarda ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik tekliflerini bildirmekle birlikte, Hanlığa bağlanan Karkaralı bölgesindeki Karkaralı, Kent, Ku, İdrey ve Kızılrey isimli yerlerde Rus Hükümeti tarafından kaleler kurulmasını yanlış bulduğunu ifade etmiştir. 1836 yılında Muhammedali Han Sibiryaya yine saatbek sultanbekov başkanlığında 5 kişilik bir elçi heyeti göndermiştir. Hokand elçileri Akmolla, setropavlovsk üzerinden omsk'a gidip Batı Sibiryaya Genel Valisi ve Omsk Bölge başkanı'na Taşkent Beylerbeyi'ninçeşitli mektuplarını teslim etmişlerdir. Bu mektuplarda ticari ilişkilerin geliştirilmesi teklif edilmekle birlikte, Kazakistan hakkında da görüşülmüştür⁸⁹. 1842 yılında Hokand elçisi Sanpetersburg'a Sahib Zade Fazl Halil Senpetersburg'a gönderilmiştir. Taşkent ve Petropavlovsk arasında gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin daha da canlı tutulması isteğinde bulunmuştur⁹⁰.

1866 yılı 4 Haziranında Hüdayar Han, Romanovskiy'e başvurarak karşılıklı ticaret ilişkilerinin düzenlenmesi gereğini dile getirmiştir. Bu mektupta , Hokand Hanlığı'nda ticaretten malların kırkta biri ölçüsünde vergi alındığı bildirilerek

⁸⁶ M. Annanepesov, "Relations between the Khanates And With other Powers" History of Civilizations of Central Asia, VolumeV, development in Contrast from the Sixteenth to the mid nineteenth Century, s.86.

⁸⁷ S.A.Oljobaev-Ö.K.Karaev ve diğerleri, a.g.e., s.225.

⁸⁸ Svat Soucek, a.g.e., s.193.

⁸⁹ Ziyayev, a.g.m.,s.80.

⁹⁰ Khalid Adeeb, The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia, California, 1998, s.42.

Rusya'nın bu işi ne şekilde gerçekleştirdiği hususundaki raporun elçi aracılığıyla bildirilmesini istemiştir.

Romanovski, hanın mektubuna cevaben, ticaret ilişkilerine dair meselelerin imparator tarafından halledileceğini, ama o zamana kadar Hokand tüccarları için Taşkent ve Hokand'de mallardan kırkta bir oranında vergi alınması uygulaması yapılacağını bildirmiştir. Romanovski, Hokanlılar için Rusya'ya bağlı topraklarda, Ruslar için de Hokand'da ticaret ataşeliklerin açılması ve Orenburg, Nijniy, Novgorod, Moskova ve Petersburg'da, serbest ticaret imkanı sağlanmasını talep etmek üzere imparatora başvuracağını da söylemiştir⁹¹

1868 yılı ocak ayında ise Rusya ile Hokand Hanlığı arasında ticaret anlaşması yapılmıştır⁹²:

1. Hokand hanlığının bütün şehir ve köylerinde Rus tüccarları için serbestçe ticaret yapma imkanı verilecektir. Aynı şekilde Hokand'ın ticaret ehline de Rusya'ya bağlı yerlerde çalışma hakkı verilmesi hususunda ilgili dairelere tavsiyede bulunulacaktır.

2. Rusya tüccarlarına hanlığın şehirlerinde isterlerse kendi kervansaraylarına sahip olma izni verilecektir. Zamanı geldiğinde Hokand hanlığı tüccarlarına böyle bir imkan Rusya şehirlerinde yaratılacaktır.

3. Ticaretin gidişatının ve vergilerin yasal olarak alınmasının denetlenmesi için Rus tüccarları kendi ticaret temsilcilerini tayin edeceklerdir. Bu hak Rusya'ya bağlı şehirlerde Hokand tüccarlarına da verilecektir.

4. Rusya'dan Hokand hanlığına ve buradan oraya götürülecek mallardan Türkistan ülkesinde alınan miktarda, yani malların çıplak fiyatı üzerinden %2,5 vergi alınacaktır.

5. Rus tüccarların kervanlarının hanlık toprakları üzerinden komşu hanlıklara serbestçe ve güvenlik içinde ulaşmaları sağlanacaktır. Bu tür imkanlar Hokand'lılara, Rusya topraklarında da yaratılacaktır.

---

⁹¹H. Ziyayev, a.g.m., s.180.

Bu anlaşma 1868 yılı 29 ocağı'nda Türkistan Genel Valisi kaufman, 13 şubatında ise Hüdayar han tarafından onaylanmıştır. Hamid Ziyayev, Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele, Ankara,2006, s.183.

Ruslarla yapılan ticaret sayesinde şehirlerde yaşayan halkın sayısında da artış meydana gelmiştir. Hokand⁹³, Namangan, Kattakurgan, Çimkent bu yeni şehirlerden bir kaç idi. Aynı zamanda yeni ticaret yolları ve ticaret merkezleri meydana gelmiştir. Bu dönemde Taşken'tin ahalisi de oldukça artmış ve şehrin iktisadi konumu değerlendirilmiştir⁹⁴.XVIII. Yüzyıl sonunda ve XIX. Yüzyıl başında nüfusu yaklaşık olarak 60.000 ile 80.000 arasında olan Taşkent Orta Asya'nın o dönemde sanayi ve ticaret merkezlerinden birisi konumunda idi. Taşkent, Orenburg, Kazak Bozkırı ve Doğu Türkistan'ın Kulca bölgesi ile ticari ilişkiler içinde bulunmakla birlikte transit bir şehir niteliği de taşımaktaydı⁹⁵. Zira Çin, Hindistan ve başka ülkelerden ticaret mallarının geldiği Taşkent uzun yıllar ticaretin merkezi kimliğini korumuştur.

Özellikle Hokand Hanlığı döneminde Türkistan (Yesi) şehrinin dış ticaretteki önemi zirveye ulaşmıştır. Zira 1819 tarihinde Ulu Cüz'ün büyük bir bölümü ve Türkistan şehri Hokand Hanlığı hakimiyetine geçti. Orta Asya'nın güneyi ile Sibiryayı birbirine bağlayan ticaret yoluna dönüşmüştür. Bu yol Tobol'dan başlayıp İrtiş üzerinden Uludağ eteklerinden Sarısu'ya buradan da Türkistan'a varıyordu. Türkistan şehrinin ticari konumundan yararlanmak için Batı Moğolistan, Doğu Türkistan, Buhara Hanlığı, Hive Hanlığı ve Ruslarla sıkı ticari faaliyetler sürdürülmüştür⁹⁶. Şehir halkının çoğunluğu el sanatları ve ticaret ile uğraşıyordu. Hokand Hanlarının burada kurduğu demir atölyeleri bütün Seyhun boyunca kullanılan tarım aletlerinin yapım ve tamiratını karşılamaktaydı. Milletlerarası şehirlerarası, bölgelerarası ve sirderyanın her bir şehri arasındaki ticaretin büyüklüğünü Türkistan'daki kazılardan elde edilen eski sikke, madalyon ve diğer malzemelere bakarak tahmin edebiliriz.

Kazak Türkleri ile yapılan ticaret ise çoğunlukla bire bir takas şeklinde gerçekleşmiştir. Malların değerini hesaplamada birim olarak koyun kullanılmıştır. Kazaklar ile Hokand Hanlığı arasındaki ticaret takas pazarlarında, sınır gümrüklerinde,

⁹³ Scott C. Levi, a.g.e., s.226. 1867 yılında hanlığın merkezi hokand şehrinin nüfusu 80.000den fazlaydı.

⁹⁴ H.Bababekov, a.g.e., s.72.

⁹⁵ Mehmet Alpargu, a.g.m., s.573.

⁹⁶ Füsün Kara “ Rus İşgali Öncesi Hanlıklar Arasındaki Türkistan(Yesi) Şehri Mücadelesi”, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, İstanbul,2009, S.267, s.59.;

Taşkent, Hokand ve Kulca gibi büyük ticaret ve ekonomi merkezlerinde gerçekleşmiştir. Kazaklar Hokand'lı tüccarlardan pamuklu kumaşlar, bakır ile tunçtan yapılmış çeşitli kaplar, meyveler, halılar, buğday almışlardır. Kazakistan ise Hokand'lı tüccarların en çok hayvan sağlayıcısı olarak ilgisini çekmiştir. Sirderya civarındaki birçok kazak, her sene Taşkent'e 200 bin kadar ve Hokand'a ise 100 bin koyun getirip satmıştır⁹⁷.

3.5. Vergi

Temel bütçe kaynağı ticaretten ve göçebelerden alınan vergilerden sağlanmıştır⁹⁸. Kalelerin etrafında yaşayan Kırgızların tümü ve Ulu Cüz Kazaklarının birçok kabilesi Hokand Hanlığına sürekli vergi ödemişlerdir⁹⁹. Yine Doğu Türkistan'da Çin kontrolünün bulunduğu dönemlerde Kaşgar, Yengişehir, Aksu, Turhan, Yarkend ve Hoten'in Müslüman halkı arasında da vergi toplama hakkını elde etmişlerdir¹⁰⁰.

Hanlar ve beyler ödenecek vergi miktarını ve zamanını da kendi keyiflerine göre belirlemişlerdir. Çoğu zaman halkın ekonomik gücünü göz önünde bulundurmadan vergiler toplanmıştır. Hokand tarihçisi Ebu Ubeydullah "vergi toplandıktan sonra Taşkent valisi Ahmet Mirza'ya birçok elçi gelip toplanan vergilerin zorbalıkla toplandığını ve bunun adil olmadığını söylüyordu" şeklinde kaydetmiştir. Ayrıca vergisini ödeyemeyen göçebe halkın çocuklarının köle olarak alınıp satıldığı da belirtilmiştir.

Hokand hanlığında en ağır vergi hayvan vergisi idi. Toplanan bu vergiye zekat adı verilip 1/40 oranında alınmıştır. Ancak bu vergiye zekat dense de bunlar zorla toplanıyordu Hokand hanlığında toprak ve hayvan vergisi dışında çeşitli vergiler alınıyordu. Su, tuz, dokuma, pazarlarda satılan her türlü sebze meyve, yapılan düğün ve hatta gömülen cenaze için dahi vergiler toplanmıştır. Fergana ve dolaylarını çok iyi bilen seyyah A. Middendorf bu anlattıklarının yanı sıra dağlarda çalı çırpı toplayan tarım alanlarına su ulaştıran kanallar için bile akıl almaz vergiler konulmuş şeklinde

⁹⁷ Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Çev. Abdulvahab KARA, İstanbul,2007, s.268.

⁹⁸ Svat Soucek, a.g.e., s.191.

⁹⁹ V.M.Ploskix, Kırgızı i Kokandskoe Xanstvo, Frunze,1977, s.142.

¹⁰⁰ Khalid Adeeb, a.g.e., s.42.

bildirmektedir ¹⁰¹. Hüdayar Han döneminde vergi türleri keşfetmekte ve bunları geliştirmede eşi benzeri bulunmayan mahir bir ustaydı. Mesela bir bağ ottan, bir kase süttten, on yumurtadan, soytarılarından, ayı oynatıcılarından, dükkan bekçilerinden alınan vergiler ve başka birçok vergi keşfetmiştir. Hüdayar Han her şeyden vergi toplayıp büyük bir zenginlik elde etmiştir.

Bu durumu dönemin seyyahlarından biri Kırgızistan coğrafyasında kurulan askeri garnizonların eliyle toplanan ağır vergiler almış başını yürüyor. Hanın bir tek sözüyle yerli halka her türlü eziyetler yapıp ellerindeki her şeye el koyulabiliyordu.

Bu dönemde devlet hazinesi için toplanan vergiler de halka ağır bir yük getirmekteydi. Hokand yönetimi altındaki Kazak ve Kırgızlardan alınan ağır vergiler zaman zaman halkı hanlığa karşı isyana zorlamıştır.

Hokand yönetimi altındaki Kazaklardan alınan ağır vergiler ve adaletsiz yönetim Kazakları güçlendirmiş ve Hokand Hanlığına karşı isyan başlatılmıştır. Yerli halkın Hokand'a karşı bu başkaldırısı 12 bin dolayında Kazak çiftçisinin katılımıyla Evliya-Ata, Sayram, Çimkent ve Türkistan'da başlamıştır. Bunun sonunda Sayram ve Çimkent'teki Hokand hakimiyeti de son bulmuştur¹⁰².

1876 yılına kadar Hokand Hanlığında kullanılan para birimi Hokand tengesidir. O dönemde gümüş tengeler ile birlikte pul olarak adlandırılan altın paralar da kullanılmıştır. 1876 yılında hanlığın Rus hakimiyetine girmesi ile birlikte Hokand tengesi yerini Rus rublesine bırakmıştır.

Hokand Hanlığında altın, gümüş, bakır sikkeler kullanılmıştır. Altın sikkeler tilla, gümüş sikkeler tenge, dirhem, miris ; bakır sikkeler ise fulus yada pul olarak adlandırılmıştır. Sikkelerin üzerinde Hokand Hanlarının isimleri Arap alfabesi ile yazılmıştır. Hokand'da sadece bir darphane bulunuyordu. XVIII. Yüzyılın ortalarından itibaren Hokand darphanesi yoğun bir biçimde çalışmaya başlamıştır. Orada önce altın sikkeler, ondan sonra gümüş tengeler ve bakır sikkeler basılmıştır. Hokandın gümüş sikkeleri sadece mahalli ticarete değil, aynı zamanda hanlıklar arasındaki ticarete de geçerli olmuştur.

¹⁰¹S.A.Oljobaev-Ö.K.Karaev ve diğerleri, a.g.e., 217.

¹⁰² V. Nalivkin, a.g.e. s.16.

Muhammed Ömer Han döneminde (1810-1822) para sisteminde reform yapılmıştır. Bu dönemde kullanılan tillanın ağırlığı 4.47-4.6 gram arasında 2cm çapında idi. 1 tilla ise yaklaşık olarak 21 tengeye eşit değerde idi. Narbuta Han döneminde (1774-1798) ve Muhammed Alim Han (1798-1810) döneminde bir yüzü gümüş diğer yüzü bakır kaplı dirhemler kullanılmıştır. Muhammed Ömer han döneminde yüksek kaliteli gümüş tengeler darp edilmiştir. 4.0 ile 4.6 g. Ağırlığında çapı ise 1.6 ila 2.0 cm arasında idi. 1 tenge ise 4 dirhem yada 45-60 pul değerinde idi¹⁰³.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde 1 tilla 3 ruble 1 tenge ise 20 gümüş kopek değerinde idi. Hokand hanlığında bakır fülüslerde kullanılmıştır. Onların ağırlığı ise 2.6 ila 4.9 gram arasında ve 13-22 cm çapında idi. 1876 yılında hanlığın Rus hakimiyetine girmesi ile birlikte Hokand tengesi yerini Rus rublesine bırakmıştır.

3.6. Kültürel Yapı

Hokand Hanlığında XIX. asır boyunca değerli tarihi eserler yazıldı. 1822 yılında Mirza Kalender İsferegi tarafından yazılan “Şahname” adlı eser sesini duyurdu. Bu kaynakta hanlığın tarihine dair ilginç bilgiler vardır. Muhammed Hekimhantöre Hokandı'nın “muntahab at-tavarih” adlı eseri konu ve bilgi zenginliği ile ayrı bir yere sahiptir. Hekim Han görmüş geçirmiş bir müellif olarak kabul edilip Rusya, Türkiye, Mekke ve Medine'ye seyahat etmiştir. Bu eser hanlığın siyasi, sosyo-ekonomik hayatının araştırılmasında değerli bir kaynaktır. Molla Niyaz Muhammed Hokandinin “tarih-i şahruhi isimli eseri de değerlidir. Avaz Muhammed “Tarih-i Cehannamayı” ve Molla Mirza Alim “Ansab assalatin va tavarikh al-havakin” gibi eserler yazmışlardır¹⁰⁴.

Hanlıkta edebiyat sahasında da zaferlere erişilmiş olup birçok meşhur şairin eser verdiği bilinmektedir. Edebi muhitin merkezi, hanlığın başkenti Hokand'dır. Hokand hanı Ömer Han ve oğlu Muhammed Ali Han zamanında burada güçlü bir edebiyatın olduğu bilinmektedir. Ömer Han sarayında şairleri himaye etmiş ve bu şairlerle edebi sohbetler düzenlemiştir. Bu sohbetler genellikle onun yazmış olduğu şiirlerle ilgili olmuştur. Hokand Hanlığında destancılık geleneği de bu dönemde revaçtadır. Çeşitli

¹⁰³ E.V.Rtveladze, “Eastern And Northern Central Asia (1750-1850)”, History of Civilizations of Central Asia, UNESCO, 2003, C.V, s.449.

¹⁰⁴ Hamid Ziyayev, a.g.e., s.29.

konularda birçok destan kaleme alınmıştır. Hazık'ın "Yusuf u Züleyha", Üveysi'nin "Şehzade Hasan ve Hüseyin" ve "Vakıat-ı Muhammed Ali han destanları, nadir'in Heft Gül-şer", Gülhani'nin "Zarbü'l Mesel" destanları günümüze kadar ulaşmıştır¹⁰⁵.

Hokand Hanları Evliya-Ata, Çimkent, Sayram gibi Türkistan şehrine yakın yerlere cami ve medreseler ile din adamlarının mezarlarına türbegahlar inşa ettiler. Fergana'dan getirdikleri öğrencileri Türkistan'daki medreselerde eğiterek göçebe boylar arasında da İslamiyet'i yaymak suretiyle nüfuz elde etmeye çalıştılar. Bütün Hokand Hanları Ahmet Yesevi Türbesi'ne verilen vakıf arazisinin kanunlarını yazılı hale getirip uygulanmasını kurallara bağladı. Ömer Han'dan sonra Muhammed Ali Han da 1838-1839 yılında Yesevi Türbesini ziyaret edip vakıf kurallarını yenilemiştir. Hokand'ın bu dönemi İslamiyet'in zirvede yaşandığı yıllar olmuştur. Bu durum şehirlerde yaşayan halkın günlük yaşamına da yansımıştır¹⁰⁶.

Genel olarak hanlıkta kültür büyük ölçüde gelişmiştir. Bu gelişmede mimarlığın ehemmiyeti de büyük olmuştur. Harikulade camiler, medreseler, kervansaraylar , sosyal yapılar boy göstermiştir. Mesela, Narbotabiy Medresesi(1799), Cami Mescidi (1815), Kokand Ordası (Han Sarayı,1870) mimarlığın parlak örnekleri olarak o dönemde heybetle yükseldiler. Hanlıkta mektep ve medreselerde okuma yazma ile birlikte dini ve kısmen dünyevi bilimler üzerine dersler verilmiştir. Şiir, tarih, coğrafya, metafizik, matematik ve münazara ilimleri okutulmuştur. Bu derslerde eğitim öğretim gören kişiler arasından meşhur şairler, alimler yetişmiştir. Ancak, kanlı iç savaşlar, anlaşmazlıklar ve hanların ekseriyetinin kültüre yeterli derecede önem vermemeleri sonucu yetenekler mekanı olan vadide bilim ve kültür doğal gelişme imkanına sahip olmadı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hokand Hanlığının Hokand, Margilan , Namangan ve Andican'da 182 medrese (10.391 öğrenci), 1.709 mektep (28.288öğrenci), 6154 camii mevcut idi. Aynı zamanda 6 Yahudi okulu ve 220 öğrenci öğretim görmekteydi¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Feridun Tekin, "Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı", Turkish Studies , Volume,6/1, 2011, s.1786.

¹⁰⁶ Füsün Kara, a.g.m., s.60.

¹⁰⁷ H. Bababekov, a.g.m., s.82.

SONUÇ

XV. yüzyılın ortalarından itibaren Orta Asya'da merkezi idarelerin yerini hanlıklara bıraktığını görüyoruz. Bu hanlıkların ortaya çıkması, Orta Asya tarihinde yeni bir döneme işaret etmektedir. Aynı soydan gelen bu insanların ayrı ayrı siyasi birliklere bölünmeleri beraberinde yoğun bir hâkimiyet mücadelesini getirmiştir. Hokand Hanlığının kurulmasından sonra, Türkistan hanlıkları arasındaki kavga daha da yoğunlaşmıştır. İlk çağlardan günümüze gelinceye kadar birçok tarihi hadiseye sahne olmuş olan Fergana Vadisi ve bu coğrafyada kurulmuş olan Hokand Hanlığı da bir taraftan hanlıkların diğer taraftan Rusya'nın mücadele alanına dönüşmüştür.

Buhara, Hive ve Hokand Hanlıklarının müşterek düşmana karşı birbirlerine destek olacakları yerde, biri diğerinin zayıf anını bekleyip, güçlerini birbirlerine karşı kullanmaları, kaçınılmaz sonu hazırlamıştır.

1710 tarihinde Buhara Hanlığından ayrılarak kurulmuş olan Hokand Hanlığı Özbeklerin Ming boyundan Şahruhbey tarafından kurulmuştur. Bu hanlığın kendi varlığını tam olarak hissettirmesi ise İrdene(Erdene) bey (1740-1769) zamanında olmuştur. Fergana onun zamanında komşuları ile ilişkiler ve ittifaklar içinde bulunmuştur. Hanlığın yönetiminin daha sistemli bir şekilde oturtulması ise Narbutabey döneminde gerçekleşmiştir. XVIII. yüzyılın ortalarından başlayarak Hokand'ın Rus hakimiyetine girişine kadar hanlığın yönetim biçimi feodal düzende devam etmiştir.

XIX. Yüzyılın başlarına gelindiğinde Alim Han hanlığın sınırlarını oldukça genişletmiş siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan yükseltmiştir. Ömer Han döneminde de ekonomik yönden güçlenmeye dayalı birtakım hedeflerin gerçekleştirilmesine çalışılmıştır.

1817 yılında Seyhun'un aşağı bölümünde Akmesicid adı verilen Hokand kalesi, XIX. Yüzyılın yirmili yıllarında Evliya ata kalesi ve şehri, bundan sonra da Bişbek ve Tokmak kaleleri yapılmıştır. Buralarda pazarlar düzenlenmiştir. Kaleler ve pazarların çevrelerine Hokand'lı tüccarlar ve halk yerleştirilmiştir. Bütün bu oluşum ve tahkimler Hokand birliklerince gerçekleştirilmiştir. Bunların askeri olduğu kadar büyük ticari önemi de bulunmaktaydı.

Yüzyılın ortalarından itibaren ise özellikle Kırgız-Kıpçakların Hokand Hanlığı içerisinde ağırlıklarını hissettirmesiyle beraber, siyasal kaos daha da artmış ve bu durumdan faydalanan Rusya, 1847-1864 yıllarında Hokand Hanlığının şimdiki Kazakistan ve Kırgızistan topraklarındaki hakimiyetine büyük bir darbe vurarak, birçok yeri ele geçirmiştir.

Oldukça verimli topraklara sahip olan hanlıkta pamukçuluğa büyük bir önem verilmiştir. Suni sulama sistemi sayesinde üretimde her geçen yıl büyük bir artış sağlanmıştır. Memlekette geniş oranda yetiştirilen bu kültür bitkisi zanaatçılığın birçok alanına iş sağlamada da önemli bir yer tutmuştur. Zira zanaatçılar çiftçilik hammaddesi temelinde çeşitli ürünler üreterek memleketin iç ve dış pazar taleplerini karşılamışlardır.

Hokand Hanlığı yürüttüğü iktisadi siyaset sayesinde günden güne güç kazanmıştır. XVIII. Yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar Rusya ile ticaret önemli bir yer tutmuştur. XIX. yüzyılın birinci yarısında Hokand Hanlığında yetiştirilen her türlü tarım ürünü Rus pazarlarında satılmıştır. Rusya'nın çok hızlı bir biçimde gelişmekte olan sanayisi için gerekli hammadde kaynaklarına sahip olan bu bölge Rus sanayicilerini kendisine çekmiştir. Rusya'nın yanı sıra Türkistan Hanlıkları, Doğu Türkistan ve Çin ile ticaretin de önemi büyük olmuştur. Ticaret kanalı ile Orta Asya'ya sızan Rusya bir müddet sonra Türkistan Hanlıklarını işgal etmiştir. Rusya Hanlıklar vasıtasıyla gerçekleştirdiği ticari faaliyetler neticesinde ticari merkez konumuna gelmiştir. Bu durum Rusya için iktisadi ve siyasi yönden büyük güç sağlamıştır.

Hokand Hanlarının adaletsiz bir şekilde tahsil ettiği vergiler ise hanlığın hakimiyeti altında yaşayan Kırgız ve Kazakları isyana zorlamıştır. XIX. yüzyılın başlarında birkaç bölgede güvenli yerleşim alanları oluşturmak ve ziraatı geliştirmek için başlatılan inşaat çalışmaları yine halka mal edilerek çok ağır vergiler altında halk ezilmiştir.

Vergi alınan mal çeşidi oldukça fazla ve vergiler mümkün olduğunca her türlü maldan alınmış, halk tam anlamıyla lime lime edilmiştir. Hatta fakirlerin getirip sattıkları kamış, dal parçaları, ceviz ve benzeri şeylerden de vergi alınmıştır. Son

zamanlarda dağlardan arklarla akıp gelen sulara da vergi konmuştur. Bu durum hana karşı isyanların çıkmasına neden olmuştur.

Ruslarla yapılan ticaret sayesinde şehirlerde yaşayan halkın sayısında büyük bir artış sağlandığını görüyoruz. Bu bağlamda yeni yeni şehirler ortaya çıkmıştır. Hokand, Namangan, Kattakurgan, Çimkent bu yeni şehirlerden birkaçını teşkil etmiştir. Aynı zamanda yeni ticaret yolları ve ticaret merkezleri de meydana gelmiştir. Hokand Hanlığı döneminde Taşkent'in ahalisi iki katı çoğalmış ve şehrin iktisadi konumu oldukça değerlendirilmiştir.

Rusya'nın tüm Türkistan'da olduğu gibi Hokand Hanlığına yönelik sömürü siyaseti de iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Birincisi Fergana Vadisinin keşfi ki bu ekonomik ve siyasi bağlantılar kurmakla yürütülmüştür. İkinci aşama ise 19. Yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Doğu Türkistan'da kurulan Kaşgar Devleti kuruluşunu tamamlayıp, askeri ve ticari alanlarda güçlenmeye ve dış destekler aramaya başladığı yıllarda, İgnatiyev misyonu ve Gorçakof deklarasyonu ile başlayan yeni işgal politikasının ilk hedefi olan Hokand hanlığının işgalinin tamamlandığını görmekteyiz. Daha önce önemli bölgeleri aldığı halde, Rusya, dış tepkilerden çekindiği için Hanlığın bütünüyle işgal ve bu gelişmelerinin ilanını tehir etmiş, fakat bölgede Müslüman ve güçlü bir devletin ortaya çıkmasının verdiği şaşkınlık ortamında bu işinde bitirilmesinin zamanı geldiği kanaatine varmış ve 1876'da Hokand Hanlığı ortadan kaldırılmıştır.

Sovyet dönemi ile birlikte bölge Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında paylaştırılmıştır. İç içe giren bu karmaşık sınırlar anlaşmazlıkların yaşanmasını kolaylaştırmıştır. Özbekistan'daki Karasu ve Andican olayları, Kırgızistan'daki Oş, Celalabad, Ahsi ayaklanmaları ve Tacikistan'da bitmek tükenmek bilmeyen direniş hareketleri yapay etnik-politik yapılanmanın günümüzdeki yansımalarıdır. Dün olduğu gibi bugünde Fergana Vadisindeki her hangi bir hadise tüm Türkistan'ı derinden etkileyecektir. Bu bağlamda ümit ederiz ki bu bölgede yaşayan soydaşlarımız geçmişten ders almak yoluyla birlik beraberliği sağlayacaklardır.

KAYNAKLAR

1. Abdurakhimova Nadira “The Colonial System Of Power In Turkıstan” Middle East Studies 34, 2002, United States of America, s.242.-257.
2. Alpargu,Mehmet “Türkistan Hanlıkları” Türkler, C.8, Ankara,2000, s.573.
3. Adeeb, Khalid, The Politics of Muslim Cultural Reform:Jadidism in Central Asia, California,1998.
4. Amincanova,M. G.Jeltova, Uzbekistan Halkları Utmış Tarihidan Lavhalar, Taşkent,1974.
5. Annanepesov, M., “Relations Between The Khanates And With other Powers” History of Cıvıllzations of Central Asia, Development in contrast:from the sixteenth to the mid nineteenth century, UNESCO,2003, s.84-89.
6. Bababekov, Haydarbek, Hokand Tarihi, Taşkent,1996.
7. Bababekov,H.N.“Ferghana and the Khanate of Kokand”, History of Cıvıllzations Central Asia, UNESCO,2003, C.V, s.82-88.
8. Barthold, V. “Fergana Vadisi” İA, C.4, s.558-565.
9. Bulduk,Üçler , Hokand Hanlığı ve İbret’in Fergana Tarihi, Ankara,2006.
10. Carmel L. and M. Niyazova, “Textile Arts In Transoxania” History of Cıvıllzations Central Asia, UNESCO,2003, C.V, s.656-702.
12. Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Çev. Abdulvahab KARA, İstanbul,2007
13. Hayit,Baymirza, Türkistan Rusya İle Çin Arasında, Ankara,1975
14. Hayit, Baymirza, “Akmescitte Kanlı Savaş” Milli Türkistan, S.55, 1944, s.13-16.
15. Kara, Fusun “ Rus İşgali Öncesi Hanlıklar Arasındaki Türkistan(Yesi) Şehri Mücadelesi”, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, İstanbul,2009, S.267, s.58-62.
16. Konukçu, Enver, “Hokan Hanlığı” DİA, C.18, İstanbul,1998, s.214.
17. V. Barthold, “Fergana Vadisi” İA, C.4, s.558-565.

18. Lapidus, Ira Marvin , A History of Islamic Societies, USA,2002.
19. C. Levi,Scott, “The Ferghana Valley at the Crossroads of World History: The Rise of Khoqand,1709-1822” Journal of Global History (2007) 2,London,2007, s.214-228.
20. Melvin,J.N., Uzbekistan: Transition to Authoritarianism on the Silk Road, USA;2000.
21. Nabiev, R. N. İz İstorii Kokandskogo Nanstva, Taşkent,1973.
22. Nazarov, F., Zapiski o Nikatoriğ Narodağ i Zemlyag Sredniy Çasti Azii, Moskva, 1968, s.43.
23. Ploskix,V.M., Kirgizi i Kokandskoe Xanstvo, Frunze,1977.
24. Rtveldze, E.V.,“ Eastern And Northern Central Asia (1750-1850)”, History of Civilizations of Central Asia,UNESCO,2003, C.V, s.449-458.
25. Soucek, Svat, A History of Inner Asia, Cambridge,2000.
26. Saparaliev, D. Vzaimootnoşeniya Kırğızov s Narodami Tsentralnoy Azii s Rossiey v XVIII v, Bişkek, 1995.
27. Tekin, Feridun, “Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı”, Turkish Studies , Volume,6/1, 2011, s.1786.
28. Ziyayev, Hamid Türkistan’da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele, Ankara,2006.

ÖZGEÇMİŞ

1978'de Elazığ'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Elazığ'da tamamladı. Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Sinoloji (Çin Dili) Bölümünde tamamladı. Yüksek Lisans eğitimini Fırat Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim dalında yapmaktadır. 2006 yılından beri bir özel öğretim kurumunda İngilizce öğretmeni olarak çalışmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır.